

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

1088

Title: *Me Ta L. Sorhani*

Com. on the Work of Sivadeh

1085

Complete

	: Mita Bhasani - Commentary	Title
	: The Work of Sivadiya	Author
	: Madhav Saraswati	Editor
810	: Samvat 1606	Year, Vols.
	:	Publisher
1085	: Mulundi	Remarks
		Serial

। जायनमः ॥ वेदांतविज्ञानसुनिश्चितापि योगाचारिभ्यो यमः ॥

ॐ नमो मधिगम्यमानं वेदमाहवांसदुःखं विवेकादीनमसुखमाधवाख्यसरस्वता। वि
दित्यत्रातदीकांकारातिमितनाषिणो। विविष्टिश्चिष्टाचारात्तमित्युतिबोधितकर्तव्यताकं कर्तव्यविषयविष
तकंपरामश्वरनमस्कारलक्षणमंगलमाचरन्त्रयादिषयप्रयोजनादिदर्शयति। इतवइति। नूनमसु
खं मंगलाचरणं फलप्रमाणा यो रत्नावाद्येन मिति सिताना फलं तावकर्तव्यविषयविषयसं एव व
वतीति। ननु नीष्टसमाप्तिः तत्र मंगलस्यावयव्यतिरिक्तानां व्यभिचारात्। इतमंगलकादंबयादिसमा
कृत्वा तावत्सातपिमंगलप्रमत्तनास्तिकात्तु सितकर्मसमाप्तेः विषयसमुत्तिवं। यावन्मंगलविषयसंगो का
राता विषयसंका मानां तादृशाचारात्तु मित्युत्पत्तिविषयसंका मोनमस्काराद्याचारदित्येवं रूपयामं
गले विषयसंयोः कार्यकारणीनावाधाननाव्यभिचारात्। समाप्तिस्तु। प्रतिबंधकडरितधंसस
न्नतालावावगतस्वकारणादव। यथा कारीरीयागनावयवधंसवृष्टिः स्वकारणा इवती।

कचिसमाप्तनावो विषयसुखात् अंतरात्पन्नविघ्नंतरा इति। नास्तिकात्तु सितकर्मसमाप्ते सुजनाते ^{धिक}
रादुवरीमानविघ्नानात्। प्रमाणं तु नमस्कारो वेदबोधितकर्तव्यता कः ॥ जालो जिकवि ^{तुल्य}
जातश्चिष्टाचारलियचात्। दशदिबत्तु ॥ अस्यार्थः वेदेन बोधिता कर्तव्यतायस्य सतथा। ^{तत्त्व}
शेषादिनाषे तिकप्रत्ययः। निविर्कसमाप्तिता मोनमस्कारो चरिदित्याचारात्तु मितदे। ^{रणाये}
देन कर्तव्यता बोधनदुति साधयति। न चेवं समाहरे वक्रमन्त्रान्मंगलफलजयापति। ^{प्रमाण}
शेदरिति चेन्न। नाग्रहातविषयता विज्ञेयबुद्धिरिति न्यायेन निर्विघ्नपदवाच्यविज्ञाना। ^{यावि}
वस्येव फलजात्। इति तु। आचारविषयथादिपुनैवेत्येवं दनादौ व्यभिचारः। ^{नवती}
नामबिद्वानादेव स्थानां। तस्यापि बोद्धाचारविषयचं वरिवर्ति। ननु वेदबोधितकर्तव्यता कः ^{ननुके}
अतो विज्ञेयमिति। वेदप्रामाण्यान्युपगता शिष्टः। तदाचारविषयं चित्तवदनादौ नाहो भूमवा
तिनव्यभिचारः। एवं च विद्यापि आदीनां त्रिशंका व्यग्रया जने व्यभिचारः तस्य विज्ञातस्या

तन्ना

कवा

तत्र

शृणुयादविषयत्रेपि वेद बोधित कर्तव्यता वा ता॥ प्रत उक्तमविगीतेति॥ अविगीतो धर्मः
 शास्त्राविरुद्धः शिष्टानामाचार इत्यर्थः॥ विद्यामित्रादीनां त्रिशंको यथा जनादि उच्यते
 जीतमिति न्यन्निवारः॥ अविगीतेत्या कृते शिष्टानां ज्ञानादौ तदाचारविषये वा नि
 वारः॥ ज्ञानादे सगतः प्राप्तयेन वेद बोधित कर्तव्यता कवा ना वा ता॥ प्रत उक्तमवि
 किकेति॥ पालोकि कचं एहि कगोचर प्रमाणा विषय च॥ ज्ञानं प्रत्यक्ष सिद्धि मित्राति न
 तत्र न्यन्निवारः॥ अलौकिक आसौ अविगीत आसौ शिष्टाचारश्चेति समासः॥ आचारः
 प्रयत्नः तद्विषयवादिति हेतुः॥ दशादिः शिष्टाचारविषयो नवतिदशोऽपि स्मि
 मां स्यात्सर्वगता मो य ज्ञे तेत्यादिव वेद बोधित कर्तव्यता को नवति तद्वत् न सत्कारोऽपि वा
 क्षिप कश्चमति विशिष्ट हेतु मवा द्देद बोधित कर्तव्यता क इति प्रमाणा र्थः॥ प्रतः
 प्रमाणा फल यो स चान्मं ग जा अर तां युक्त मेव तिमत्रा तदा वर ति ग्रंथ कारः॥

२

हेतव इति॥ शं नवेन मइत्युच्यते॥ नमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी॥ शं सुखं नवत्यस्यादिति युक्तं चिक
 स्रकुचं दनवनितादेः नमस्कारः कतः स्यात् नैश्वर स्यात्॥ प्रत उक्तं गुरुव इति हिताहित प्राप्तिरुच्यते
 रिहा रोपदेष्टा गुरुस्तस्या इत्यर्थः॥ सागादेरचेतनचेन गुरुचा नावान्न तस्य नमस्कारः॥ अर्कव्यो
 गुरुचे हेतुमाह विद्यानां प्रभव इति॥ विद्या शब्दो विद ज्ञाने इत्यस्या संज्ञायां समज निरुपाये
 षद निपतमन विद षु नृ शीङ् नृ जि एण इति सूत्रेण क्यप् प्रत्ययां तो ज्ञानवचनः॥ तेन त प्रमाणा
 दुत्पादकानि विद्या स्थानानि ज्ञेते॥ तानि तु पुराणानां यमांसां धर्मशास्त्रां गमिप्रितां विद्या वि
 दा स्थानानि विद्यानां धर्मस्थानां चतुर्दश॥ आ युर्वेदो धनुर्वेदो जां धर्वे वा यशां कां॥ नवता
 स्मृत्युक्ता नि॥ विद्या स्थानानां प्रभु चंत दृष्टं विद्या व कृत्वा कुरुवमिति र्थः॥ विद्या नं ननु के
 प्रनवे गुरुवे शं नवेन मइत्युक्तेऽपि न विवक्षिते चरनमस्कार सिद्धिः॥ योगिनां मुनीनां धूमवा
 व कति पय विद्या स्थानव कृत्वा गुरुचं संभवति यतः॥ प्रत उक्तं सवेति॥ सवेति
 शातस्या

अना-गा

स्थाना

व्यानां प्रभुत्वं न वक्तुं च मात्रं ॥ किंतु स्वतंत्र वक्तुं च ॥ मुनीनां गुणपूर्वकं चातनस्वतंत्र वक्तुं
नमिति ॥ परमेश्वरस्यायं नमस्कृत्यो नान्यस्येति सिद्धं ॥ एतन्नु सर्वेश्वरं वा व्युत्पन्ना एवेति
पक्षमात्रेण व्याख्यायि विप्रसंशोदु संज्ञायामिति सूत्रेण प्रमितं द्वादि-पद्विति व
त्रिकं नापि प्रमितं दुःशं नुरित्यादि रूप सिध्यं ॥ प्रसंज्ञायां दुःप्रत्ययविधना
त्रशं नुशब्दोपयोगिको व्याख्यातः ॥ अथ पुराणप्रसिद्धि बलात् नुशब्दः परमेश्वरे
रूढ इति पक्षमात्रेण दमेवो न शब्दं व्याख्यायते ॥ शं नवे परमेश्वरशयनमः इत्यन्य
विद्यारं नवे परमेश्वर एव नमस्कृत्योः ॥ इति शानः सर्वविद्यानां प्रमितिः सप्तमः सावि
द्यानुपेक्षस्योक्त्या नूदति स्तत्र यत्तस्य उक्तं एव ॥ प्रज्ञा नवे सर्वविद्यानां प्रमिति
सर्वविद्यानां प्रभुत्वं तस्मात्प्रज्ञा तं न प्रज्ञा नवे सर्वविद्यानां प्रमिति यावत्तत्र परमेश्व
रस्य उक्तं ॥ ५ ॥ कति

m

पद्यविद्यावक्तुं च मात्रं न वक्तुं च मात्रं ॥ किंतु स्वतंत्र वक्तुं च ॥ मुनीनां गुणपूर्वकं चातनस्वतंत्र वक्तुं
नमिति ॥ परमेश्वरस्यायं नमस्कृत्यो नान्यस्येति सिद्धं ॥ एतन्नु सर्वेश्वरं वा व्युत्पन्ना एवेति
पक्षमात्रेण व्याख्यायि विप्रसंशोदु संज्ञायामिति सूत्रेण प्रमितं द्वादि-पद्विति व
त्रिकं नापि प्रमितं दुःशं नुरित्यादि रूप सिध्यं ॥ प्रसंज्ञायां दुःप्रत्ययविधना
त्रशं नुशब्दोपयोगिको व्याख्यातः ॥ अथ पुराणप्रसिद्धि बलात् नुशब्दः परमेश्वरे
रूढ इति पक्षमात्रेण दमेवो न शब्दं व्याख्यायते ॥ शं नवे परमेश्वरशयनमः इत्यन्य
विद्यारं नवे परमेश्वर एव नमस्कृत्योः ॥ इति शानः सर्वविद्यानां प्रमितिः सप्तमः सावि
द्यानुपेक्षस्योक्त्या नूदति स्तत्र यत्तस्य उक्तं एव ॥ प्रज्ञा नवे सर्वविद्यानां प्रमिति
सर्वविद्यानां प्रभुत्वं तस्मात्प्रज्ञा तं न प्रज्ञा नवे सर्वविद्यानां प्रमिति यावत्तत्र परमेश्व
रस्य उक्तं ॥ ५ ॥ कति

नुमितिजनकचंद्रष्टं॥ केवलव्यतिरेकिणितुसहेतुकवाभावकादाविकृताभावयोर्व्याप्तिः॥
 कादाविकृतव्यपक्षधर्मता॥ अतो व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टां जिगस्पनास्तीति कथं तद्रुमकं
 अप्यव्यतिरेकव्याप्तिमत्रयान्वयव्यतिरेकिक्तकेवलव्यतिरेकिणोऽपि सन्वयव्याप्तिरनुमा
 यतइति मन्वसेतद्विदितप्रदर्शनेन विव्यतिरेकप्रदर्शनीदप्राप्तकाजता॥ अपव्यवजिपयसिवा
 वनमप्राप्तकाजतेति सूत्रेऽवयवशब्दस्योपलक्षणात्तया तदव्यविपर्यस्यप्यपितयायादिति
 अतो न व्यतिरेकी प्रमाणा मिति चेत् न॥ मैवं संस्थाः॥ केवलव्यतिरेकिण्यपि निरुपाधिकव्य
 तिरेकसहचारेणान्वयव्याप्तिमनुमायतद्विशिष्टस्य हेतुर्गमिकतां जीकारात्॥ नववायं
 निरुपाधिकसहचारव्याप्त्योरेकवायुव्यपक्षधर्मतातदनुमानमुक्तं॥ आत्माश्रयदोषात्
 तैरिति तयोर्नेदात्॥ तथाहि॥ उन्नयोः सामानाधिकरण्यं सहचारः॥ साधनसंप्राना
 तं ताभावप्रतियोगि सावर्धहेतोर्व्याप्तिरिति॥ अतो नाप्यप्राप्तकाजता॥ पुन

४

व्याप्तिरेव प्रथमं प्रदर्शनात् नान्यप्रमाणं नन्वभावयोः सहचारेणान्वयव्याप्तिरनुमानेति
 प्रसंगः॥ धूमवह्निसहचारेण ब्रह्मपटयोरपि व्याप्तिमत्रप्रसंगादिति चेन्नैव॥ ययोरभाव
 वयोः सहचारस्तत्प्रतियोगिनोरेव व्याप्तिरिति प्रतिषेधोपनुयोजिनावस्यनियामकया
 नाव्यतिरेकसंशयव्यतिरेकसहचारदेवा॥ ननु ब्रह्मपटादौ हेतुसाध्ययोः स्याद
 न्वयव्यतिरेकेवायंमकेवलव्यतिरेकी॥ अप्यसर्वस्यपक्षोक्तत्वेनपक्षान्तिरिक्तस
 पक्षान्तावा नन्वयव्यतिरेकीवमिति मनुषेतदपि नानिश्चितसाध्यवतो हि सपक्षवैत
 उपक्षान्तिरिक्तस्यपिजोरवेषव्यर्थतात्॥ तथा चकिरणवलीकारः॥ पृथिवी
 प्रकरणेसर्वपक्षेऽप्यहमसमस्तपृथिव्या इतरजैदसां धेवृष्टइवदृष्टांतोऽस्तु॥ किं
 व्यतिरेकिणोति॥ अतोऽप्यव्यतिरेकिवमेवाप्येति चेत् सत्यमाह नवान्न तथापि
 अन्वयव्याप्तिव्यतिरेकव्याप्त्योरेपि गमकभावधारणादन्यव्यप्रतिसंधाने

संज्ञा
मपि
संज्ञा
संज्ञा
य
व
दृष्टं
गोच

मनना

अतिरेकप्रयोगसंज्ञात् यद्वाप्यतिरिक्त एव स पक्ष इति मतमाश्रित्यायं प्रयोगो
दृष्टव्यः॥ बहुवादीसंमतान्प्रमाणवतो जितवस्थापिन्याय्यं चात्॥ अतः हस्मा जायते
त्रिवलिङ्गंते॥ आस्तां तावत्सु दृढपदेशो अतिरेकनुमानं निवृट्टिमिति॥ ७॥ अथ वा सहे
तुकमिति साध्यस्थाने सर्वविद्वेत्तुकमिति कर्तव्यं तथा चेन्नान्वयिचाशं का॥ नन्वत्रस
र्वविद्वेत्तुकस्याप्रसिद्धाप्रसिद्धविशेषणः पक्षः को दोष इति चेत् अयं दोषः अतिरेकि
ति साध्यप्रसिद्धौ तन्निरूपणाधीना साध्यतावसाधनाभावोऽप्यतिरिक्तमित्यासा
ध्यसामान्याज्ञानाभावेन पक्षे साध्यसंदेहानुत्पत्तौ संदिग्धसाध्यवतः पक्षस्य अना
याप्यता॥ तथा साध्यलक्षणे विशेषणज्ञानाभावासाध्यविशेषणकपक्षविशे
षकानुमित्यनुत्पत्तिः॥ विशेषणज्ञानकारणाभावात् तथा चाप्रसिद्धविशेषणत्वे
दोषत्रयं व्याप्तिरूपणाद्याप्य चासिद्धिः॥ पक्षानिरूपणादास्य चासिद्धिः॥ अनुमि

५

विवर ४

तनुदया द्वाधमेति॥ तस्मात्सर्वविद्वेत्तुकवत्प्रसिद्धिर्गोच्येति चेत्॥ सत्यं॥ प्रस्यत्र
पिसामान्यतः प्रसिद्धिः॥ तथा हि॥ किंचिद्बुद्धेत्तुकत्वं पक्षे तु क्वतिरिक्तनिष्ठात्वं तावत् प्रजा
प्रतियोगि अतिरेकि धर्मत्रातृ ब्रह्मादिवत्॥ प्रमेशवादि वृत्तिवारवारणा य अतिरेकी नमि
क्तं॥ आकाशादि निष्ठात्वं तान्ना वप्रतियोगितया सिद्धसाधने वारणा य अहेतुकवत्तिरिक्तनिष्ठा
त्वं तां तावविशेषणं॥ तथा य किंचिद्बुद्धेत्तुकत्वं यतो आवर्तते तदेव सर्वज्ञे हेतु वं प्रसिद्धं॥ तद्वैसंगा
जत्वा पक्ष एवात्र केवलवत्तिरेकिणा तद्विशेषतः साध्यते इति नाप्रसिद्धविशेषणः पक्षः॥ तस्मात्प्रतिवादे
जगतां हेतव इति नेने स्रसाधकं अतिरेकनुमानमस्त्विति॥ यद्वा नेनान्वय अतिरेकनुमानधार
मेवास्तु चत्ता तथा हि जिरिदी वृत्तिनोऽकुराः सकृत्का कार्यवा दू ट वत्ता नन्वयं संदिग्धाने साध्य
कांतिकः॥ किंवादी संदिग्धसाध्यवति हेतोर्यत्रात्मानं निश्चितसाध्यवति हेतु संदेहे संदिग्धाने धवे
कांतिकता॥ अत्र य साध्यस्यैव संदेहो वा न हेतारिति वाच्यं॥ हेतुः साध्यभावकज्ञानी दृष्टं
न गोच

मिती

वेति संदेहं संदिश्याने कांतिना॥ सवसंदेहः साध्यानाववतिहेतुसंदेहहेतुमतिवासाध्या-
देहात्तदत्र किंवा दो का यत्रिहेतो निश्चये विसाध्यसंदेहहेतोः साध्यानाववका मित्रसंदेहो
लोवा किंचेदं सकटकचं कत्रा सहवर्तमानं वाकटजमयं वा नो न्यथा सिद्धसाधनात्
तथाहि जीवनां विभुवेनां कुराणां तिः सहवर्तमानात् जो जकादष्टजमयेन जीवजमवा
सिद्धसाधनं॥ प्रपौपादानजो वरापरोक्षज्ञानविकीर्णतिमज्जमयं सकटयं॥ उपादानं
समवायिकारणं तजो वरो विषयोशासां प्रपेक्षापरोक्षज्ञानविकीर्णतीनां तस्तथा
दमस्योपादानमिति लिगाद्यजमं तानमपरोक्षं इदं करिष्यामि तिकुमिहाविकीर्णतिः
यत्नः॥ एताद्यस्यासौ तद्वान्तेन जममिति विवक्षितं रतज्ञानमवादीनामिति चेन्न सिद्ध
साधनमिति चेत्तु मिवां॥ ७ सिद्धसाधनचादेवा॥ प्रस्मदाद्यपरोक्षज्ञानादेरपि प्रदृष्टद्वारां
ऊच्युपादानजो वरात्तथाहि इष्टसाधनं ज्ञानस्य परोक्षं योपयोगादि साधनं

वादिप्रदृष्टिचिष्योपरोक्षज्ञानमस्येवा॥ ततस्तत्रविकीर्णप्रियत्रौततो ग्यागादिना प्रदृष्टं जा
यते तेन च जकादष्टेन ततदुपादानसहितेनां कुरादिजमते॥ प्रतो स्मदादिनैव सिद्धसाधनमि
ति दुष्टमिदं मनुमानमिति चेत्तु मैवं वादीः॥ न तावसंदिश्याने कांतिनाः साध्यसंदेहवतिनिश्चि
तस्य हेतोस्तथा ज्ञानावां॥ प्रमथाय वेष्णं हेतुनां यद्दे संदिश्यासाध्यवतिहेतुदुष्टप्रसंगा
त्तथा च सकला नुमानोक्तेः॥ प्रतएव सिद्धांतप्रवापिनहि पक्षे पक्षत्रुये वा यजिनां
समदृष्टि॥ अपि च पक्षपक्षविरिक्तव्यादो का यत्रिहेतोः सकटकचैनसहवाप्रवधार
णात्॥ सवहेतुः किंवा दो पक्षसमे कुरे पक्षे च वर्तमानः सममेवो न्यत्र साध्यं साधय
ति निश्चितव्याप्तेहेतोः संदिश्यासाध्यवतिवर्तमानस्य साध्यासाधकवनियमात्॥ सकटकचं चे
दं विवक्षितं प्रदृष्टद्वारकोपादानजो वरापरोक्षज्ञानविकीर्णतिमज्जमयमिति प्रदृष्टं
धर्माधामेद्वारं वा पारो न विद्यते यासां ता प्रदृष्टद्वारिका प्रदृष्टद्वारिका खता उपादानजो व

नित्यं

७
नित्यं ज्ञानविकीर्णतयश्च तद्वर्तमानं संकटकचमिष्यः ॥ तथा च नास्मदादिना सिद्धिमा
धनं ॥ अस्मत्ज्ञानविकीर्णतया ॥ अदृष्टद्वारं विना उपादानगोचरं नावेन ॥ अदृष्टा
द्वारकना ॥ नावात्तु ज्ञानं ॥ अदृष्टद्वारा हेतुः कर्तुं शक्तिविकीर्णतया शरीरं च दृष्टि
रा तथा च नादृष्टाद्वारविशेषणेन ज्ञानं च निवारितं कर्तुं ज्ञानं न पर्यवस्यदीष्ट
कश्चित् ज्ञानमेव सिद्धति ॥ अतो न दोष इति सिद्धं ॥ ननु तथापि धनं सस्य कार्यं चेत् पित्र्या
दानकारणात् नावेन तज्जोचरज्ञानादिमत्तो नावात्तु ज्ञानं नास्तीति हेतुरनेकांतिक्
इति चेत्तुमिव ॥ प्रागभावप्रतियोगिचे सति समवेतयादिति हेतुर्थस्य विवक्षितत्वात्
तदर्थं संक्षेपः ॥ अंकुश ॥ अदृष्टद्वारकोपादानगोचरपरोक्षज्ञानविकीर्णतया मक्त
न्याः प्रागभावप्रतियोगिचे सति समवेतत्वात् यदुक्तसाधनं तदुक्तसाध्यं यथाप्रा
ट इत्युपरम्यते विस्तारः ॥ ॥ जगमेवेति ॥ एवकारः कास्य वाचा ॥ अथ

वे३

थानामने कार्यन्नातथा जायमर्थः समस्तस्य कार्यस्य हेतुः परमेश्वरः ननु कुलात्
दिवकतिपय कार्यस्येति ॥ बहुवचनस्यापि कपिजलाधिकरणन्यायेन त्रिनेत्रापि
संज्ञे वात् ॥ अथवा एवकारो निनक्रमः ॥ हेतव इति ॥ तत्र जायोगान्ययोगवत्तदर्थः ज
गतां हेतुर्ब्रह्मरूपसंघावर्तते ननु कदाचिनासीति एवं च कति कौसर्वज्ञो जगद्धेतुः क
पितादिविद्ययादिहेतुर्हिरण्यगर्भ एव स्वतंत्रो जगद्धेतुः ॥ प्रथमं जगद्धेतुमिमादिमतानि वि
राकारि प्रतापदा हेतव एव निमित्तकारणाणि चानुवेदंति बहुपादानकारणमपीति क
चित् ॥ उपादानत्रे कार्यस्यापि सवेतनत्रप्रसंगादिति संसारस्थितिहेतुचेनापि पर
मेश्वरः सिध्यतीति प्रमाणांतरं तद्बहुवचनं सत्यनायासं संसारसंविसेतव इति ॥ संसा
र एकविंशतिदुखैर्बन्धः सजासुविदुस्तारवात् ॥ अनादिचेनागाधवादात्तस्य सेतवे
न ॥ अथवा सेतुर्जलादेश्चरस्तथा संसारिणं जगतामाधारः स्थितिहेतुर्विद्यया

नेदाय ६१

सर्वं सेतु विधरणां लोकानामसंबन्धेति श्रुतेः। सेतु शब्देनात्र सेतुगतं विधारकचं ल
 क्षणे। प्रयोगस्तु। जगतां मूर्तिः साक्षात्परं परब्रह्मवाप्रयत्नसाध्यावृत्तिवातागजनत अवतिष्ठ
 जशरीरतद्वदनममांसवदितियदा। एतच्छास्त्रप्रतिपाद्यमोक्षकारणत्वेनेश्वरं दर्श
 यन्मोक्षप्रयोजनं शास्त्रस्य दृश्यति। संशारेति। संसारविषयः दुःखसमुद्भूतस्य से
 तुपारप्रापकः यथा सेतुः पारवारवती पारं प्रापयति। तथा मयं स्वरोपि संसारपा
 रस्य मोक्षं प्रापक इत्यर्थः। एवं मनोवाक्यकर्मणिः क्रियमाणविधप्रज्ञाभावक
 एमंगलाचर एमं शिष्यशिक्षाये मंये निबध्नन्मंगलाचर एव्याजेनार्थद्विषयप्रयोज
 नसंबन्धधिकारिणः समस्तविषयता। ज्ञातार्थं ज्ञातसंबन्धं श्रौतं श्रौतप्रवर्तते। शास्त्रादिनेन
 वक्तव्यसंबन्धः सप्रयोजनः। इति न्यायेन मोक्षेण सुखप्रवृत्तये मं पादौ प्रभुबन्धयुष्ट
 यस्यावश्यं वाच्यवातातदुच्यते। काणादशास्त्रस्येदं प्रकरणं। प्रस्तुतदीयानुबन्ध

वउष्टयेनैव प्रस्थापितद्वयं तत्रैपरमेष्ठशे महान् विषयः मोक्षस्य महत्प्रयोजनापदार्थ
 प्रवर्तनविषयः। तत्र ज्ञानमवांतरप्रयोजनं विषयशास्त्रयोः प्रतिपाद्यप्रतिपादकत्वा
 वसंबन्धः। विषयप्रयोजनो विषयविषयाभावः। शास्त्रप्रयोजनयोः साधसाध
 नभावः। प्रयोजनकार्माधिकारीति। नन्वेवं शास्त्रप्रकरणयोः कोनेदइति चेत्। शा
 स्त्रैकदेशसंबन्धं शास्त्रकार्यतिरेकितं। प्रादुः प्रकरणं नाम मंयत्नेदं विषयमिति
 ति। जहणकतोनेदः। बाजबोधनं चावांतरप्रयोजनमिति सर्वं विशदं। प्रपे
 दानां विविधितं मंयमारममाणः पदार्थसामान्यस्वरूपतो निदिशति। प्रमिति विष
 यपदार्थः इति। ॥ पदार्थ इति सामान्येनोद्देशः। तेषां स्वरूपं प्रमिति विषया
 इति। प्रमितियुधार्थज्ञानं तस्य विषया प्रमेया इत्यर्थः। प्रमेयत्वमेव पदार्थ

मित्तना

चार

पि

ननु सप्रवृत्तिनिमित्तमित्यनेन दक्षिताननुप्रमिति विषयवत्पदार्थसामान्यजक्षणां॥
 केवलावयिजेन प्रमेयवत्स्य जक्षणां योगात् केवलावयिरे की हे उविशेषो लक्षणा मिति
 तद्वत्तत्वात् स्यात् निष्प्रमाणान्नान्वयापि नमविषयो व्यावृत्तौ स्याति चेत्ताना तस्या
 प्रिकदाचिन्प्रमेयत्वात् मुक्तिर्वीरजतं वा तादात्म्यं तारुतत्रसं सगोविन् नमविषयत्वे स
 तदानीं वेप्रमेया एवा प्रमाविषयोन न लतीति चेत्तत्तद्विषयार्थानामपि स्मृतिविषयता
 समये पदार्थत्वापत्तिः॥ कदिवि नूते प्रमेया एवेति नमविषयो पित किं तस्य
 वत्तत्वां किं जापदार्थं शब्दो योगिको वा सैद्धिं जा॥ प्राये नमविषयस्यापि पदार्थो
 यत्रात्र द्यावत्तनमयुक्तं स्यात्॥ जक्षणेन हि जक्षणादप्य द्यावत्तनमनु जक्षमेव
 नमविषयश्च पदार्थं शब्दनाम वा जक्ष एव न द्वितीयः॥ सुदिहि सप्रपदाण्या प्रवेति चे
 त्र नमस्यापि विषयः॥ नम्या नम्या ख्या तनुपपत्तेः॥ नम्यत्र सदेव नम्यत्र दो

वादतीति नम्या स्यातिः॥ नयावद्वितीयपक्षेपि सप्रपदार्थो नमविषय इति तस्या
 पि जक्षणात्त द्यावत्तनमपूर्वशै व द्यथमेव प्रमेयवत्पतिरे किं धर्म इति वदतो वि
 शेषिकस्याप सिद्धांत स्यात्॥ प्राकणद मुनेर्यथावत् प्रमेयत्वात्त्रिधेयत्वादि धर्मः कीव
 लावयति सिद्धांत प्रवादस्य प्रतायमानत्वात् ननु ग्रंथकार एव पदार्थसामान्यज
 क्षणां लक्षणा मिति वक्षति॥ प्रतस्त्रिधेरोध इति चेत्तत्तत्तद्विषयगतिवक्ष्यामः॥
 ननु नमविषयस्यापि प्रमाविषयत्वे नमवत्प्रसिद्धिरिति चेत्तत्तद्विषय इदं वक्ष्य
 त्रयोर्व्यधिकरणयो रिदं रत्तमिति सामानाधिकरण्येन निषयीकरणा वृत्ति
 करणप्रकारवत्वेन नमवत्प्रमिति ततस्त्रप्रवृत्तिनिमित्तार्थं केनं स्वरूपकण
 नं चेति स्मृत्तमिति॥ केते पदार्थं किं यंत इति जिज्ञासाया माहृते चेति ते पदार्थः
 सप्रेवेति संबन्धः॥ इदं स्य सर्वपदार्थं धारयेन समवायिकारणत्वेन व प्राध

इति

नि तजा

६

१०
मात्रप्रथममुद्देशः॥ गुणजाती यस्य सर्वद्विव्यवृत्तिरादुप्युत्तरकरणमेवोत्पन्नत्वेनाति
सान्निध्यवजगुणस्य तदानंतं तं यी कर्म जातीयस्य तद्विपरीत्या जात्या धारया तदानंतं
यी सामान्यस्यानुवृत्तत्वेन त्रितयगतत्वेन तद्विषयत्वात् तदानंतं यी विशेषस्य समवेतत्वा
सामान्यप्रतियोगिचाक्षतदानंतं यी एतेषां संबंधत्वेन समवायस्य तदानंतं यी ष संवि
धीन निरूपणत्वेनाजातस्य तदानंतं यी मिति उद्देशः क्रमः॥ एवमुत्तरत्राप्युहनीयं विस्तरय
नातिप्रयोजनं चात्र नोपपत्त इति॥ एवकारेणो गान्धयोगव्यवच्छेदार्थः॥ अत्रैतावदस्येव न
न्यूनमिति तावदायागव्यवच्छेदः॥ अत्र न्यस्यात्र संबंधानास्तीत्यन्यायागव्यवच्छेदः तथा वशं स्वयंपु
रएवतिवत्पदार्थाः सप्तैवतिवचनव्यक्त्या संख्यायां विवक्षय संगत एवकारो गान्धव्यवच्छिन्नति
यदातुषोर्ध्ववधनुर्धर इति वत् सप्तैवपदार्था इति विशेषसंगत एवकारस्तदा न्ययोगं व्यवच्छि
न्नति इत्युक्तयव्यवच्छेदसिद्धिर्यथास्थितेति वक्तव्यं॥ एवमप्येवकारो द्रष्टव्यः॥ १०

जङ्गलपत्र

तत्रेति चकार जिज्ञासा निवृत्त्यर्थः। संख्या शब्दे विनागसिद्धामेव संख्यां स्फुटयति। इत्या
संख्ये परिधृष्टे। तत्रेति। तत्र सप्तसु मध्य इत्यर्थः॥ गुणान्वितं ज्ञते॥ गुणास्त्विति॥ तुरादृष्टं
प्रवृत्तिवत्तद्व्योतनार्थः। गुणेषु यद्यपि गुणानंजीकाराद्भुवि शक्तिर्युक्तं॥ तथापि
संख्या गुणगोरे कार्यसिद्धत्वाय संबंधस्तदुपचारेण तत्र संख्या व्यवहार इति न दोषः। एवम
अपि। कर्मणि विशेषतः निश्चितिकर्मणीति॥ ननु संयोगविनागपरंपराव्यतिरेके
ण कर्मविनपश्याम इति चेत् न ह्ययं स्थाणोरपराधो यद्येनं मंधेन पश्यतीति। च उक्ते
वमाकारेण संयोगाद्विविक्तकणप्रत्ययैर्वर्जनीनवान्नवेदं प्रत्यक्षमिति चेत् तत्राप्यनु
भव एवोक्तं। वलनं साक्षात्करोमीति। अनुजवात्। नमणरेव न स्पंदनमनो न मनानां गमनं
तत्र विनागधरणा नुपपत्तिः। संख्यात्रोपचारिकी संख्या कर्मणोरेकद्वयाश्रितत्वां सामान्ये उच्यते।
त्रेधमविविनक्ति। सामान्यं चेति। विशेषाणां विनागाभावहेतुमाह। विशेषास्त्विति। अनंतं

प्रसंख्याताः तत्र हेतुः यावन्नित्यद्वयवृत्तिवदिति यावन्नित्यद्वयवृत्तिगगनादिपञ्चकंच
 धाः उर्विपरमाणावः तत्र वृत्तिरेषांतेषां जावस्तवंचं ~~समा~~ तस्मात् नित्यद्वयाणां प्रसंख्यातत्वात्
 दाप्रिताविशेषाः प्रपन्नतादित्यपीन न नित्यगुणेषु विशेषाः किमिति नान्युपेयंते जाया
 ११. तद्यावृत्तिसंज्ञावना न्युपगमइति चेत्तदं तद्विज्ञातिगुणक्रियान्नित्यद्वयाणामपि व्या
 वृत्तिसंज्ञावना नित्यापि तद्वद्व्युपगमो युक्तः । अथाद्वयेतेऽन्युपेयंते न हि गुणेष्वन्युपेयं
 तामिति चेत्तु मित्रं नित्यगुणहि जलपरिमाणादिगता रूपादयस्तेषां च व्यावर्तकारूपेणा
 वांतरस्य सृष्टतमत्वादयः संज्ञवन्ति । अवांतरजातीयव्यक्तिष्वपि विशेषप्रिताम्यविशेष
 एतद्व्यावृत्तिः संज्ञवति गगनकाजयोश्च परस्परं मुक्तात्मनां वप्रियो मनसां चेतरेतरव्या
 वृत्तिविशेषपदार्थविना यो गिनां न संज्ञवति । सत्ता परमाणुष्वपि सत्ताद्वयवृत्तिवृत्तिवृत्ति
 द्वावतिरिक्ता वांतरजातेरजावातेष्वपि समानजातिगुणकर्मसु मिथो व्यावृत्तिवृत्तिवृत्ति

१२. एष पदार्थविना प्रसंज्ञावत्तत्रापि तसिद्धिः । कुतः परमाणुषु नावांतरजातिरिति चेत्
 सृष्टं । परमाणुवृत्तिजातेरन्त्यकार्यवृत्तिदर्शनात्पृथिवीवादिबन्सापि जातिवृत्तिदा
 वपिवर्तते तत्तथा च नावांतरजातिवृत्तिप्रतितस्मान्नित्यद्वयेष्वेव विशेषपदार्थगीकारेणा
 न्यत्रानित्येष्टिसाधूक्तं यावन्नित्यद्वयवृत्तिवृत्तिवदन्ता इति । समवायविज्ञागानावेहेतु
 माह । समवायश्चेक एवेति । इह नंतु पुपटस इह पटो नोक्तो च जनं पटं च वेत्यादिद्वय
 गुणकर्मजातिप्रत्ययाः विशेषणविशेष्यसंबंधनिमित्ताः । अवाधिते ह प्रत्ययवावृ
 हंते कदरमिति प्रत्ययवत् । इत्यनुमानेन जाववतर्कसनायेन एक एव सिध्तिः । एके
 निवसत्तत्रव्यवहारोपपत्तौ तदनेककल्पनायां जोरवादितिसमवायिकत्वसिद्धिः ॥ ७
 प्रजावं विज्ञते ॥ ॥ प्रजावस्त्विति । इह पटो न विष्णुतात्त्रागनावः प्रतीयते
 सनष्ट इति प्रधंसः । वृटः पटो न च वतीत्यन्योन्याभावः । प्रतियोगिसमवायिव्यतिरिक्त

नित्यं जकवा
 तादिसि
 रूपा
 द्विवा
 इह पटवि
 ता
 हि
 शा
 मानं
 इव

इद्वयेनासात्वादिनिषेधान्नेकातिकोर्ध्वतात्वात्संप्रतिष्टिष्वीष्ट्यकरोतिष्टिवातिपरमा
 लुसद्वावेप्रमाणं नसरेणुः सावयवावयवाश्चः नन्यमरुताधिकरणतात्त्वदवना-
 स्यावयवेद्वाणुके सावयवेसतिसंवावयवः परमाणुः सोपिवेदनित्यः स्यात्तस्यापिदेनु
 परंपरानुसारेणैववस्था स्यात्तथाचानवधि कानेकावयवाश्चसर्वंकोर्ध्वतात्त्वमिति
 मशकमातंगयोरनुव्यपरिमाणोपतिः नस्यासर्वद्विवाकार्यविधित्तेननित्यः परमाणुः
 स्थितानित्यष्टिष्वीसिद्धिः द्वाणुकमपि-
 प्रनेनेनसिध्यति एवमपिपरमाणुसाधनं
 प्रवृत्ताः प्रनित्यायाः सौत्रेधमाह सापीति शरीरमिद्वियंविषयश्चरूपंस्वरूपंयस्या
 सातथापार्थिवशरीरादित्रयसिद्धौप्रमाणमाहशरीरमिति गंधव्यंजकपदेनप्रमरीत
 चितो ब्राह्मणपार्थिवंरूपादिषुमध्येगंधसौवव्यंजकद्वयव्यातावायूपनीतसुरनिचंपक
 गजवदितिब्राह्मणस्यपार्थिवत्वं ॥६॥प्रपोपीतिवरुणलोकइत्यागमसिद्धमितिहो

५ प्रपोविनागपयति ॥ १

षः रसव्यंजकमिति रसनेंद्रियस्याप्यचेप्रमाणं रसनेंद्रियमाप्यरूपादिषुमध्येरससौवव्यंजकत्वा
 तालालावदितिप्रयोगसिद्धिः ॥ तेजोविनतेते तेजोपीतिज्ञापि-
 द्द्विमितिहोषः इद्वियंरूपं व्यंजकमिमितिबहुं र्द्विद्विद्यस्यतिज्ञससचेप्रमाणं चतुस्तेजसांरूपा
 दिषुमध्येरूपसौवव्यंजकत्वात् सा लोकावदिति मनोव्यावर्तनायएवकारः ॥ ७ ॥सिद्धिवा
 रणापरूपादिधितिः नन्यथारूपस्यापि व्यंजकत्वेनासिद्धिः स्यात् विषयस्यावतुवि
 धमाह विषयइति नन्वाकरजं सुवस्तेनपापिवांतेमिति कद्ववचाधिकरणतात्
 जाकावतापीतिमगुरुयाधिकरणताद्वापीति ब्रटवदितिमुक्त्वापार्थिवत्वेसिद्धिः
 कथंतेजस्त्वमितिचेत्पिवांतस्यपार्थिवत्वे-
 प्रत्यंताननसंयोजेसतिद्ववचविनाशा
 पत्रेः ॥ ३ ॥ उवपार्थिवत्वे-
 द्योमानलेधनत्रापत्रेतिव्याधकतर्कपराहृतमनुमानं
 तेजसत्रेयएतर्कसिद्धतमनुमानं सुवस्तेनपार्थिवं ॥ ८ ॥ सतिविरोधिद्व

ननुतवर

१७

संज्ञे प्रत्यंतानलसंज्ञे सत्यनुचिद्यं प्रतद्वचनधिकरणं वातः प्राणपर
 माणुवत् ॥ पार्थिवव्यतिरेकसिद्धिने मित्रिकाद्रवज्ञेन जलव्यतिरेके सिद्धेरूपज्ञेन परिव
 शेषात्तेजससिद्धिः ॥ ॥ वायुं चित्तं ॥ वायुरपीति ॥ इन्द्रियमिति च गीन्द्रियं वायवीयं
 रूपादिषु मध्ये स्पष्टस्थितव्यं जलकवात् शरीरसंगिसलिलशोषानिष्पन्नं कर्षजं न
 र्वनवदिति च गीन्द्रियस्य वायुचे मानं ॥ कंपजनक इत्यनेन वायोरतीन्द्रियत्वात् कंपस्य
 शशब्दतिलिङ्गगम्यत्वं सूत्रयामासा प्रयोगस्तु ॥ प्रयत्नाद्यनावे सति शब्दात् कंपः स्पष्टवि
 वृद्धजन्यः ॥ ॥ कंपचात् शरीरादिजन्य कंपवदिति परिशेषाद्वायुसिद्धिः शरीराभ्यंतर
 वारीत्यालोकासरूपः ॥ प्राणवदपानाभ्यामाशंक्य स एवेति ॥ प्राण एव ॥ प्राणो दानस
 समानसंज्ञा जलवैदित्यर्थः ॥ ननु स्तिमितवायुः पंचमो स्तिमितः ॥ ॥ स्तिमितेति स्तिमितवायुः
 परमाणुसमूह इति पुनः पंचविधकार्यत्रेदोषः ॥ कार्यस्यापि परमाणुरूपत्वे संज्ञेन वा
 दीनामाधिक्यं

१८

क

त्परमाणुनामेव परंपरया कार्यवियवत्वात् ॥ जलः प्राह ॥ प्रनारब्ध इति ॥ प्रनारब्धं व्यं
 येन सनष्टा ॥ अथपि स्तिमितवायोपरमाणुरूपत्वे व्यजनादि व्यापारानंतरं तदीयस्पर्शो
 न गच्छेत् ॥ परमाणुस्पर्शस्यातीन्द्रियत्वात् तत्रापि तदीयस्पर्शानुपलंभेपि व्यजनादिव्यापाररूपत्वे
 निमित्तसहकारिणादावकार्यस्य स्पर्शोपलंभाददोषः ॥ तस्मान्निमित्तवायावेव तस्यांतर्भाव
 इति नाधिक्यं ॥ ॥ प्राकाशस्य स्वत एवैपि ॥ ॥ पाधिको विना गोनविष्पतीत्याशंक्यतदना
 वेहेतुमाह ॥ द्रवकाशावाति ॥ उपाधी नाम नंतवादे पाधिको विना गोन संज्ञकतीत्यर्थः ॥ का
 स्वीपाधिविना गमाह ॥ उत्पत्तीति ॥ ॥ पदार्थानामुत्पत्तिश्चि निविनाहो लक्ष्येन इति ॥ उत्पत्ति
 स्थिति विनाश लक्षणः ॥ ॥ उत्पत्त्या नविष्पन्न स्तिमितवत्मानः विनाशे न नूनं का लो ज्ञान
 इति त्रिविध इत्यर्थः ॥ दिशामुपाधिना विनजने दिगिति ॥ सर्वत्रदेवता येद्विदमयेति द्वितः ॥ दिक्
 त्रिपादिना डा ॥ ॥ पञ्चैकं यमाह इति शेषः ॥ शोडी ॥ अत रिक्षप्रदेशः ॥ ॥ प्राकाशादीनां

वि

स्यनावनेदात्तवेहेतुमाह॥ आकाशादीनि॥ आकाशं तावत्तद्वर्जिगकं शब्दाद्यसर्वे समाना धा
 राः॥ तथा हि विवादाध्यासिताः शब्दाः श्रूयमाणशब्दाधरसमवेताः शब्दवात् श्रूयमाणशब्द
 वत्॥ न च श्रूयमाणशब्दवत्तु पक्षिः॥ श्रूयमाणविशेषणस्य साधनव्याप्तिपरिहाराय
 नमकेतरवात् श्रूयमाणशब्दाधरसमवेतसंयोगादिसाधनव्यापकत्वात्॥ दिक्कालयो
 रपि परचापरचानुमेयत्वेन सिद्धावेकव्यसिद्धिः॥ तथा हि तरणिपरिस्पंदं यत्कृणुते सोराज
 दिबद्धुवाप्यचा-न्यां विशिष्टे पिंडे परा परा बुद्धिर्जायते॥ तरणिपरिस्पंदस्य स्थूलिम
 वेतवेन स्यतः पिंडसंबंधवर्गो नोत्पद्यते मूलत्रयेन॥ आश्रयद्वारापि संबंधीनावाननस्य
 शिवादीनां तसंधवत्कृताः॥ मूलत्रयेन॥ आत्माकाशयोश्च विशेषगुणवत्त्वेन वृत्तादिवत्तद
 वृत्तकृता तत्साररिपरिस्पंदपिंडसंबंधवत्कृत्या सिद्धं यद्वाप्येकं त्वं स एव काजः॥ पि
 डस्य च तत्परिपरिस्पंदेन संयुक्तसमवायजकणः संबंधः॥ दिगपि अनियतपरपत्रा

॥ हेतुः ॥

परचा-न्यां प्रमादविप्रकृष्टसंनिवृत्तेश्वरतिपिंडसमवेता-नां प्रनुमीयते॥ तथा हि॥ काजस्य
 जेष्वचकनिष्ठवादिनियपरापरबुद्धिरेव सिद्धस्य अनियतपरापरबुद्धिहेतुचासंनवात् त
 साधकत्वेन यस्मिं त्वं सादिकुदिकालायाचिकत्वेनेव व्यवहरोपपत्तौ कल्पनात्तेदेन व्यव
 हारत्तेदेन वा-प्रनेकचकल्पनायां मानावात्॥ आत्मपदार्थविज्ञाने॥ आत्माचित्तिनच
 उवातिरिक्त आत्मपदार्थ एव नास्ति इति कथं ज्ञाते॥ तथा हि॥ कायाकारपरिणतं पृथिव्यादि
 वतुष्टयमेव आत्मपदार्थः॥ तत्रैव चित्तं नानुयदिरूतेषु चित्तं नानुयदिरूतेषु चित्तं नानुयदिरूतेषु
 रिति चेत्॥ मदशक्तिवदविरोधवत्॥ यथाक्रमवत्फलवत्संज्ञेपक्षेपु प्रत्येकं मदजनकं
 जावेपि स मुदायेतज्जनकत्वं पश्यामः॥ तथा च दवाकारे तदजावेपि शरीराकारपरिणते
 भूतवतुष्टयचित्तनोपपत्तेः॥ प्रमाणां वा-अहं स्मृतः कृशः कृष्णो गौर इति शरीरस्य
 चिकरणप्रत्यक्षमेव॥ पृथिव्यादि-प्रतर्जनादात्मपदार्थस्य अनिरिक्तविनागोन युद्धं

१५

जेनदसारं॥ शरीरात्मवे बा जेदृष्टं कोमारादिषु न स्मरेत्॥ बा ज्य कोमारादि शरीरा र्भा
 द्वय परिमाण जेदेन जेदा ता॥ जेने नानु नूत स्या ने ना स्मरणा नू न हिवि त्रेण नू नू तं मि
 रति नदुक्त मुद यना चाये॥ नानु दृष्टं स्मर त्प नो निक नूत म प क मा त्वा स ना सं क्र मो ना कि
 न उ ग त्पंतरं स्थि र इति॥ प्र प क्र मो वि ना शः॥ वा स ना सं स्कारः किं वा शरी रं न आ त्मा रूपा
 म वा द्द व नू न वा वेत न व मु पा धिः॥ रूपा दि म वे ते व शरी र स्या पि जे न नू ते न र पो धेः स्या
 धन व्या प क चा नू हे तो र नू कू ल त र्क स्तू क ए वा॥ बा ज्ये ष्ट मि त्या दि ना स मा ना धि कर ण प्र
 त्त वा नू नः॥ यो क्तिक बा ध स द्वा वा नू म म शरी र मि ति जे द प्र त्त या द्वा त स्या न शरी र मा त्मा
 तथा पि रि क्त स द्वा वे किं मा न मि ति जे त् ए क स्था व दु क्त ए व परि प्रै सै तः॥ प रं चा नू मा नं॥
 इ क्क चि दा ग्नि ता गु ण चा द्वा प व त्॥ इ क्क गु णे वि क्क ष गु ण इ वा॥ अ ति त्प जे स ते के दि य गा द्वा
 वा द्द प व त् ज न्मे षा याः प क्षी त्त चा ने स्म रे षा यां चा गा सि धिः॥ पा त्म नो नि त्त चा नू ।

प्र ना या श्च मु क्त गु ण चा नू व य नि चा रः॥ इ व चे वा प्र चा नू ष प्र त्त वि ष य चा दि ति वि शे ष्य
 क र्त्त व्वा॥ त दा र स व दि ति दृ ष्टं तः॥ स्या उ न नू त पं च क गु णः॥ ना पि दि क्का ल म न सां म न
 र्से व गा र्वा चा त् वि शे ष गु ण चा द्वा नि क्त्तरं हे तुः॥ ए व मि त र बा ध स द्वा त्ते न सा मा न्य तो द
 यो नि न व य ति रि क्त त्ता न्म सि धिः॥ य द्वा इ त र बा ध प्र द र्श ना नं त रं इ क्क अ ष्ट द्वा ति रि क्त द्वा
 त्ति ता अ ष्ट द्वा ना मि त जे स ति गु ण चा त् य नै वं त नै वं॥ य था रू पा दी ति व य ति रे कि ता सि धिः॥
 इ ति यु क्त ए व त स्य वि ना गः॥ के त्र ज्ञा नां वि ना गा का र ले हे तु रं नं ता ए वे ति॥ म न सो पि वि ना
 गा क र ले हे तु मा र्क॥ प्र त्ता मे ति॥ प्रा त्त नां प्र ति शरी रं नि जे नानं त चा त नि षं म नो य नं त मि त्त यः॥
 वी न नू म न स्य स द्वा स्य श रि द्दि त जे न वि नू चा नू य मा त्त नि षं मि ति जे त् न मु प ग प ज्ञा न नू त्त नि
 ज के ण प्रो ध मि क्क रु क मा ने ना नू व स्य सि धिः॥ न वा ना म प्प रं वि ना ग मा र्क॥ प्रा का रा दा
 ति॥ मि त्या नि त्त मि ति॥ प र मा णु का य नि दा दि त्त यः॥ रू पा दी ना म वां त र वि ना गं द री

१६

यति॥...मिति॥सितादीनामाश्रयव्याप्यवृत्तिर्बेनाव्याप्यवृत्तिश्च योगात्॥चित्रः पट्ट
 न्यायानुचवाचसप्तमं रूपमाश्रयमिति मवाह॥चित्तजेदादिति॥तत्रापि जले सुकमेव
 रूपं॥सुकनास्वरमेव तेजसि॥इतराणि नूमावेव पाकजातिव॥रसोपीति॥मधुरः
 शर्करादौ तित्तो निजादौ॥कदु मरीजादौ॥कषायः प्रामजकादौ॥शूलः प्रामादौ॥जवण
 प्रसिद्धः॥षडसाहस्रीतकीति चित्ररसानुभवमवजं व्याह॥चित्रजेदादिति॥तत्रापि ज
 ले मधुर एव रसो दुरीतकषायनिबंणो पाकजः॥इतरे तु नूमावेव पाकजाः॥सुर निशं
 दनादौ॥असुर निर्मद्यादौ॥शान्तस्पर्शो जले उल्लस्ये जसि॥अनुष्ठा शीतो वायौ॥नूमा
 स एव पाकजः॥अणु ब्रह्म ब्रह्म परमाणु द्यौ एव कयोः मरुते दावृत्तिः॥पाका शब्दादौ
 केवलया मजकादौ॥अणु ब्रह्मादि व्यावहारिकेणोपाः॥पृथक् मिति॥अनेक वृत्ति विष्ट
 यकादि प्रयोगेति॥स्था एव न शौर न्यतरक मजिः॥मधुरमेव यो रस नयः कर्मजः॥॥१६॥

तंतु केश संयोगात् पट केश संयोगः॥तथा हि पटारं न क उतं के श संयोगः कर्म
 ततः पटैत्यातो केश पट संयोगो न कर्मजः॥उच्यते॥अन्यत्र वा कर्म नावा किं तु
 तंतु केशयोः संयोग एव हेतुः॥विज्ञा गोपि संयोग वदे वने यः॥वृद्धतरुणयोः
 परचापरचेका लक्षणे संनिरुष्टे॥अपरचं विप्रक्षेपे परचं॥अधिकृतं तयोः दिक्काज
 ज्ञानचं न पुरस्तादे व प्रासाधि॥बुद्धि जेदा नाह॥बुद्धिरपीति प्रमातिरूप पत्रे न पुरस्ता
 द्वि न क्षाम प्रमां स्तु जी कटाह न्यायेन प्राप्ति न जति॥अप्रमा पीति॥न के र्शव ज्ञानानां
 यथा र्थ चा संशय विपर्यया नावा कथं तद्वि गति प्राप्ता करः॥मानं वा ज्ञानं यथा
 यद्वृत्ति ज्ञानमात्र वृत्ति धर्मवान्॥प्रमात्र वदिति॥यथा र्थ चं यतद्व तित प्रका रं ज्ञान
 च॥तच्च हेन विषय वटादि वृत्ति बटा वादिक मुच्यते तेन वृ ट्तव तिवृ ट्तव प्रका रं ज्ञाने मि वर
 तार्थः॥अमेतु निवां पुरोवर्ति निमुक्ति काशक जे रजत वस्या नावे न रजत व तिर जत व प्र
 कर

७७

+ महु

कारकज्ञानावात्किंनु॥ रजतज्ञानाववतिशक्ति कारकलेरजतवप्रकारकचं
 ततोयथायथैव कर्तुं नवद-स्फुचेत-मं नव्याप्नोतिहेतोनुप्रमेयवादिवार
 णायमात्रपदं॥ तस्मादयुक्तौ विनागइतिचेत्॥ उच्यते॥ अक्षविरुद्धतावदनुना
 नं॥ अहमत्रसंशयेप्रमात्रसंशयः समज्ञानातिसंशयानुभवान्॥ तथाशुक्तिवा
 तिमितिमेतावंतं कालं रजतमित्यज्ञातिपि मिति विपर्यया नूनमयातु तथायकावा
 त्मयापदिष्टमनुमानं॥ तथापि अयथोच्यते किं प्रमाणमिति चेत्॥ ए
 कंतावद्वरितिप्रत्यक्षं॥ अपरमनुमानं ज्ञानत्रमयथायथेति सकलज्ञानवृत्ति
 ज्ञानाज्ञानावता न ज्ञानाध्यविकल्पं॥ अयथायथमवहारे गुरुमतेऽपि सत्तासद्भा
 वेन संप्रतिपन्नतामाध्यम्यनानुभववादिमन्त्रिर्ः॥ तेषां सकलज्ञान
 वृत्तिज्ञानावात् न ज्ञाना नवृत्तिरनुपाधिः॥ स्मृतेरयथायथा अपिसद्भावेन

स्मृतिर्यस्यायथायथवृत्तिवैपिज्ञानावृत्तिज्ञानावेन साक्षम्यापकज्ञाना तस्मादयथायथज्ञानसचाद्यु
 क्तौयमप्रमाविज्ञागः॥ प्रमां विनजतो प्रमेति॥ सप्रविधत्तं चेच्छरादिनेदेनेति वक्ष्यति॥ विज्ञा
 त्रिविधमाह॥ केवलान्वयाति॥ क्रमेणोदाहरणानि॥ शब्दोनिधेयः प्रमेयचातृवद्वत्॥ जीव
 रं सात्मवं प्राणादिमन्त्रा यदेवं न तदेवं न यथापाण्या इति॥ अतित्यः शब्दः कार्यचा
 तृवद्वत्तयकार्यं तदनित्यं यथा कुंजः॥ यदनित्यं न जवतित कार्यमपिन नवतिय
 त्यागगगनमिति॥ त्रिविधमपि द्विवधमाह॥ तदपीति यत्र स्वयमेव विज्ञं दृष्ट्वा विजितं ज्ञा
 नानितस्माद्यं यत्र स्वयं निमित्तपरबोधोयपंचावयववाक्यप्रयोगः तत्पराधी पंचावय
 वानाहपराधी गानाति॥ क्रमेणोदाहरणानि॥ पर्वती यं वक्रिमान्ध्रमववातु मदानसवत्
 तस्याजायं धूमवानवतः॥ तस्माधूमववा दृष्टिमानेवेति॥ स्वार्थपराधी गानि॥ उच्यते॥ यो ग
 नाति॥ पक्षे व्याप्यतमिन्नं पक्षधर्मं सपक्षे व्याप्यतदेवोक्तं सत्तं सपक्षे सत्तं॥ विपक्षे सर्वस्मिन्नाव
 षाह

मित-गा

धिरि

तस्मिन्नेवं विपक्षोद्भातिः। पक्षे साध्यस्य प्रमाणान्तरेण बाधविरहो बाधितविषयत्वे॥ १२॥ संप्र
तिपक्षो यस्तं तस्य नावस्त्यं साध्यस्य नावसाधकप्रत्यनुमानरहितत्वमिति यावत्॥ ॥ १३॥ पक्ष
मानशोधनायाह। तदा नासा इति व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टो हेतुः सिद्धः॥ तद्देहितोऽसि
द्धः॥ स्वयपक्षानावादाश्रया सिद्धः॥ पक्षधर्मता नावास्वरूपा सिद्धः। व्याप्यता वा व्याप्यता
सिद्धः। इति निष्पन्ना क्रमेणोदाहरणानि। गगनारविदं सुरभिः परविद्यया तस्मै जारवि
दवत्॥ अतित्यः शब्दश्चाक्षरवान् विमतं सर्वं क्षणिकं प्रमेयवान् इति॥ साध्यसाधनाय प्र
युक्तो हेतुर् यदि तद्विपरीतसाध्यतितदा विरुद्धः। यथा शब्देनित्यः सतत्कवादिति॥ १४॥ पक्ष
नावित्यस्मान्निःपत्तो तं शब्देनित्ययवाजी एकेन साध्यरूपेण अतः सहचारनिश्चयो न विद्यते
यस्य सोऽनेकांतिकः॥ सूत्रत्रिविधः॥ १५॥ अतित्यः शब्दः प्रमेयवान् इति साध्यरूपानि कांति
कः॥ नित्यपृथिवीगंधाद्यान्त्यसाध्यरणाः सकलैः पक्षे व्यावृत्तवान्। सर्वमनित्यं

प्रमेयत्वादित्यनुपसंहारीव्याप्तपसंहारस्थानावाता॥ तत्र षष्ठे चात्राप्येकैः साधार
ण एवान्धवसितशब्देनोच्यते॥ साध्यध्ववसानाय निश्चयाय नात्रमित्यन्धवसितः॥ सच
देवाश्चासातन्मपगठताञ्जायैरेष्टयगुक्तः॥ इष्टिवीनित्यागंधवचात्॥ अत्र सपक्षादाकारा
रे विपक्षाज्जादेर्वावृत्तत्वेन साध्यस्य निश्चेत्प्रशक्यत्वादन्धवसित उच्यते॥ कात्रस्य प्रत्य
ये प्रमगमे अपदिष्टो निर्दिष्टो कात्रात्पयापदिष्टः॥ यथानुष्ठंते ज्ञोवस्तुचात्रावदिति॥ प्रये
जोवस्तुचात्रावस्तुचोर्वापि ग्रहसमय एव प्रत्यक्षेणानुष्ठं प्रतियोगितया उल्लंघनं विदव
धरणीयं प्रतियोगिनिरूपणं विना॥ अत्रावनिरूपणसंज्ञवात्॥ ततो ब्रजवता व्याप्तिर्गद
त्वेव प्रत्यक्षेण ते ज्ञसि उल्लंघनमवधारितं तस्यान्यनिष्टचा संज्ञवात् तथा चाप्रत्यक्षेण विप
रातनिश्चये सति तद्विरोधेनानुमानकात्रस्यात्यये प्रयुक्तचोदस्य कात्रात्पयापदिष्टा॥
॥ ननु प्रायः प्राप्रया सिद्ध एव ते ज्ञसः साध्यत्वाववचैर्न निश्चितत्वात् संदिग्ध साध्यान्वि
तपक्षवात् संज्ञवात्पक्षस्येव विपक्षे चैवानेकांतिक एव नानायां व्याधितपरप

१९

यथैः का जात्ययापदिष्टु इति चेत् सत्यं तथापि पक्षे साध्यमात्रावप्रमामंतरेणासिद्धादेरनवगमा
 साध्यमात्रावप्रमारूपबाधस्योपजीव्यत्वात्पुष्ट्यर्थः ॥ तथाप्यसंकीर्णोदाहरणं किमिति चेत् ॥
 सुल्लयतां अयं पर्वतो वक्रिमान्धूमवत्वादि तैतदेवानुमानं ॥ अत्र प्रकृतं सीयादिवाक्यैः
 पवते बाधदेवनसिद्धाति ॥ असिद्धादेरत्रात्रावात् ॥ अतो नदी यो वक्रिरन्यत्र साध्यमानः
 का जात्ययापदिष्टु वा देवनसिद्धाति बाधका जात्ययापदिष्टु योः पर्यायित्वसाध्यमात्रा
 ववत्तया प्रमिते पक्षे उच्यते प्रयोगात् ॥ ६ ॥ प्रकरणयोः साध्यतदन्तावयोः समः प्र
 करणसमः ॥ साध्यविशेधित्वेन तदन्तावस्यापि प्रकृतत्वात् ॥ उदाहरणं ॥ अति
 तः शब्दः पक्षसपक्षयोरन्यतरत्वात् ॥ नित्यः शब्दः पक्षसपक्षयोरन्यतरत्वात् इति ॥ ७
 ननु व्याप्यारोपे व्यापकारोपस्तर्कः ॥ यथा धूमानुमाने धूमोऽस्तु वक्रिमिच्छुदिति ॥
 वक्रेरन्तावस्य व्याप्यप्रतिवादिनारोपे तैयद्यनिमित्तं स्यात्तर्दिनिधूमोऽपि
 स्यात् ॥ धूमात्रावस्य व्यापकस्यारोपः ॥ सच किमिदं विष्टुः ॥ तथा स्वप्नो नाम निशङ्क

प्रकृत

वप

१९

श्रुमनो ज्ञानं सवक्तुन निदिष्टु इत्यतः ॥ ८ ॥ तर्कैति तर्कज्ञावसंशयव्यायनमिच्छादिनिधु
 मइत्यत्र व्यापिगितत्वेनाग्निमवैधूमवत्वं संभवतीत्यपि प्रतीयते ॥ अतोऽस्ति च नास्ति च कोटिद्वय
 विषयात् ॥ यद्वा दृश्यते वधूमस्तस्मादग्निरस्त्येवेति विपर्ययपर्यवसानांतस्तर्कः ॥ तत्र न स्याद
 स्ति चेति कोटिद्वयविषयवस्य स्पष्टत्वात् ॥ स्वप्नसुगमनत्रकं रादि ॥ अविद्यमानं विद्यमा
 नत्रेन ॥ असंनिहितं ज्ञादिसंनिहितत्वेन वदशयि नू विपर्यय एव तत्त्वज्ञानांतत्वात् ॥ न
 च यंत्र इति विशिष्टज्ञानं सविकल्पकं प्रथमं सन्निपातज्ञानं निर्विकल्पकं एतद्वयं
 ऊतो नोद्विष्टं ॥ इत्यतः सविकल्पकेति रजत एवेदं रजतमिति व सविकल्पकं प्रमा ॥ पर
 जतैरजतज्ञानं नम इत्यर्थः ॥ निर्विकल्पकं प्रमा यामेवांतर्जवति ॥ तस्य प्रथमा दृष्ट
 सन्निपातज्ञानवस्तु स्वरूपमात्रविषयकस्य क्वाप्यबाधत्वात् ॥ सर्वज्ञानं धर्मिण्यज्ञानं प्रका
 रं विपर्ययः ॥ इति नार्थं ॥ निर्विकल्पकस्य प्रकाशनात् ॥ ननु सोऽयं देवदत्त इत्यतीतव
 त्तमानदेशकालविशिष्टविषयकं ज्ञानं प्रत्यभिज्ञा इष्टे वस्तु निविषये इदं ॥ १० ॥

भिन

20

[illegible]

মিত্র-স্বা

तः समाहार इदं गुणं गुणं श्री पादिक मित्ययि

तदनिधनादिति क्रमप्राप्तं सुखं विनजते। सुखमिति ऐहिकं पारलौकिकं चेति द्विविधमित्यर्थः॥
पारलौकिकं शब्देन दुःखमिति तत्रोक्तेः दुःखस्य सर्वस्यापि सांसारिकत्वात् न तत्रेदक्यनं प्राप्तेः साक-
ल्यं भवते। इच्छा द्वेषयोः सुखदुःखविषयत्वं साध्यविषयत्वं। सकृच्चंदनादिकं टकादि विषय-
त्वं साधनविषयत्वं साध्यविषयविहितमग्निहोत्रादिनिषिद्धं कलिजन्तुणादि उदासीनं लो-
किकं ज्ञानादि। एतानि विषयो यस्य स तथा। स त्रेधमइत्यर्थः॥ समाहारस्य रूपमिव रूपं रूपो-
यस्य स तथा। एकैकमाषापेक्षया राशीकृतमाषस्य गुरुत्वादिति न तद्वत्। न तद्वत् गुरुत्वं अनेकवृत्ति-
द्वयसमाहारमात्रादधिको यपत्तेः। न व्यासज्जवृत्तिर्वांगीकारः। एकावयविनिष्ठं एकद्वयनिष्ठं। अव-
यविपदेन द्वयस्य विवक्षितत्वात्। अथवा परमाणुगुरुत्वेन स्यादिति तथा च एकद्वयनिष्ठं गुरुत्वं
+ के इदं व्याख्यानमनेषां समाहारात् गुरुत्वं अपि समाहृतमिव दृश्यत इति॥ ४॥ सांसिद्धिकं स्वना-
वसिद्धं इदं व्यतिरिक्तमनंतरमेवोत्पन्नं तच्च जलं निष्ठं। नेमित्तिकमग्नि संयोगाज्जा-
यमानं। तच्च निष्ठं सुखं तच्च निष्ठं स्वाभाविको जलेऽपि अधिकस्यैवादि जलसंबंधे
॥ ५॥ मितियावत् ॥ ५॥

वि०+नितियावत्॥५७॥

२१

कगोदे

नात्रप्रतीयमानावच्छेदः शराक्षिनावना-अनुभवज्यास्मृतिजनिका-आत्मनिष्ठा। स्थितस्पष्ट
 वविविद्यमानावस्थाविशेषस्य स्थापकः स्थितस्थापकः यथाविष्टनक्रियादिजनकः यद्विष्टे पुरु-
 षंप्रवर्तयतिसप्रवर्तकः। अनिष्टवृत्तिवर्तयतिसनिवर्तकः। फलमवसानमंतोयस्य सतथा
 अस्ततप्रायश्चित्तस्य कर्मणि-जोगादेव कथात्मानमस्कारेण मंगलं सुच्यते। तेन प्रतिबंधकदुर्ग
 तरूपाधर्मनाशः। आदिपदात्मायश्चित्तादिगृह्यते। अतएवायश्चित्ते ब्रह्महत्याद्यधर्मे निश्चयनिव
 र्णनं कर्माकारादि-अवस्थान्ति कोमदंगधर्मादिगुणानामनित्यत्वरूपेण परं विनागमा
 यजता-अनित्या। बुद्धिइहाप्रयत्नाइश्वरगतानित्या केचन दृष्टगता-अनित्या इत्यर्थः। प्र
 प्रकाशं तरेणपितेष्वां विनागमाह। संयोगेति। उच्यते। उच्यते। इत्येव व्यापकाः। अ
 नीश्वरात्मन्यव्यापकाः। अतएव रूपदयः। आश्रयव्यापकाः स्वाध्वरमनित्याप्यपि

सर्वसंख्येकपरिमाणे

आ १ उपरसंगंधस्य शिख्यापरिमाणं पृथक् पृथक् तद्वत्तु
 गुरुत्वं द्रवत्वं स्थावरत्वं परस्परव्यापकाः तै

२१

ग-वा
दयोः

२६

तपश्चिह्नानि उक्ते पणानि नि-अधप्रक्षेपादयः। निषिद्धानि रूत्रपुराणादिनिक्षेपणानि उक्ता
 सीनानि ग्राहके पादीति सामान्यस्फुटं विनागमाह। सामान्यमिति। तत्र सत्ताज्ञातिपरिव्या
 पकवात्तद्व्यादीनि द्वैतवाक्यपेक्षया पराणि गुणवादीनि नीलवाक्यपेक्षया पराणि कर्मवादी
 निष्ठावांतरजात्यपेक्षया पराणि सत्तापेक्षया हतान्यपराणि द्वैतवादीन्यपराणि सत्तादीनि जाति
 रूपाणीत्यर्थः। कर्मवादीनादिपदात्पृथिवीवादिगृह्यते। पाकादिक्रियासंबंधात्पाचकवाद्यौ
 पाचिके इत्यर्थः। आश्रयादीनामविनागे हेतुमाह। प्रतियोगीति। प्रतियोगिनामनंतवात्।
 अप्यनंत इत्यर्थः। ननु मध्यचं नमपदायां तरे कुतो नोदिष्टमित्यतः। आह। मध्यचमिति। सन्नित
 वृत्तिप्रवृत्तयोः परापरबुद्धिकारणयोरन्तरे मध्यचबुद्धेर्जायमानवात्तस्यान्तवैत
 भावइत्यर्थः। अतः ननु-अंधकारः पदायां तरे वरीवतीति सन्नतावकुणादिष्वैकं
 रूपवत्वात् क्रियावत्वाच्च गुणादीनांच तदन्ताना तदुक्तं प्रशस्तपादवाक्ये गुणादीनां

निर्गुणचक्रिग्रयेवेति। नाप्पाकाशादिपंचकं ततएवनापिष्टिष्यादिवृष्टयंस्य
 शरित्तवात् न चानुद्धूतस्पर्शिकल्पः कल्पका-जावातनवरूपवत्रमेवकल्प
 कंरूपवतः पृथिवीवादिजातीयस्य सर्वत्राप्कद्धूतस्पर्शविचनियमात् तम
 सियक्कापिस्पर्शान्निजवा-जावात् ॥ अनुद्धूतस्पर्शस्यानुद्धूतवकल्पनायोगात्
 तस्मादशमंडव्यमंधकारः स ऊतो नोद्विष्ट इत्यतः ॥ १॥ पंधकारोपातिः
 यमाशयः। यद्यंधकारोनावरूपः स्यात् ॥ तालोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्योनस्या
 नेचतेजसास्तजोतरानपेक्षवेपिआक्षुषवात् तत्रयन्निवारः ॥ तत्राप्यव
 यविग्रहेचक्षुषस्तदवयवापेक्षणात् ॥ यणुकेतेद-नावडुतिचेतुतत्रापिजो
 जांतरगतसौरकिरणपेक्षवात् ॥ प्रतीयोयस्याक्षुषोनावरूपः स ॥ तालो
 कनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्योननवतिइत्याद्यापादकयोः ॥ २॥ निग्रहंकोनिकारयति ॥ २॥

पा१

नस्यादालोकानावएवांधकारः प्रमाणं ॥ १॥ पंधकारोनावरूपः ॥ तालोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्रा
 ह्यवात् ॥ तालोकानाववदिति न चनाववेपिद्वयनाववदालोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्य
 चंनस्यादितिचेतना ॥ ननावग्रहेप्रतियोगिसद्यस्यानपेक्षितवात्प्रत्यतप्रतियो
 गिनिसतितदनावग्रहवतत्रनस्यात् नद्विष्टेसतितदनावोर्गृह्यते ॥ २॥ तः ॥ तालो
 कस्यांधकारप्रतियोगिवात्तदनावेपितमस्य आक्षुषचंनदीषाग्ररूपं चिद्राजा
 न्नादिदिगतं सम्यमाहाप्ररोप्यते ॥ मुक्तनावः ॥ तालोकेसादृश्यं चेन्नवदीपादिगतागृहमाणायादृ
 कजालावयव ॥ तालोके ॥ ततस्तान्ना-नद्रव्यवासिद्विरिति ॥ ३॥ ननुत्राक्षिपदायां
 तरं तत्रमानं ॥ त्रयंबक्तिः दाहानुक्तजातीद्रियादिपृथमसमवायीदाहजनकयोत्
 थदेवंतदेवंयथा ॥ तालानजसाधविकल्पं दृष्टान्तस्यएवंविधस्यादृष्टस्यतसमवा
 यात् ॥ स्थितस्यापकोष्ठपेस्पर्शत्मादिसंयोगेः सिद्धसाधनतावारणायदा

षिणा

२३ अनुकू जेत्यादिविशेषणानि तं द्वियप्रतिबंधका नावेन सिद्ध साधनता चारणाया
समवायाति एवंमानसिद्धाशक्तिः कुतो नोदिष्टा तत्राह शक्तिरितिविज्ञादिकार
वैश्वरूपमेवशक्तिः नपदाशंतिरमित्यर्थः ॥ अनुमानेनात्मचक्षुपाधिः नच
तं नूतनमिति विशिष्टज्ञानविशेषणविशेष्यसंबंधजन्यविशिष्टज्ञानवाता
दंडी तिज्ञानवत्तु इति परिशेषासंबंधवैश्वरूपसिद्धिः तत्र कुतो नोदिष्ट
मनुष्याह विशिष्टमिति ॥ पञ्चतं नूतनमित्यत्रापि स्वरूपसंबंधस्य स
वात्तेनैव सिद्धसाधनमनुमानमित्यर्थः ॥ तत्रापि संबंधएव विशिष्टबु
द्धिद्वयः ननु विशेषणद्वयः सर्वेपि तथासति प्रत्येकं विशिष्टबुद्धिप्रसं
दिती ॥ ७ ॥ ननु ज्ञातोच्चटइत्यादिज्ञानजन्यवृत्तादि विषयनिष्ठं ज्ञात तारवां पक्ष
इयंतिरमस्ति तद्वा दृक्त्वमम तन्नाह ज्ञातते ति ज्ञानविषययोः संबंध

॥२३॥

मित्तना

६२

एव ज्ञातता तद्विस्तरेण नाजादित्यर्थः ॥ जोसहशोगवयइत्यादि सादृश्यं पदाशं
तं रमस्ति तद्विष्टव्यमतन्नाह सा श्य मिति जो सादृश्यं गोगतं गुणित्रादिगवयगतं तद्वि
पाधिकं सामान्यमुद्दिष्टमेवेत्यर्थः ॥ लब्धुचंपदाशंतिरमित्यतन्नाह लब्धुचमिति ॥
नचत्वेप्रमाणप्रमेयादयः संतिते कुतो नोक्ता इत्यतन्नाह एवमिति तेषामपि बुद्धि
इत्यादियथायथमंतर्निविदतिनाधिक्यमित्यर्थः ॥ नचैवमतन्निविः अपसिद्धांत
इत्याशंक्यस्तु तं कुतोपि संमतइत्याह यथेति गुणगणनायां रूपरसगंधस्पर्शाः सं
संख्यापरिमाणानां तिसंख्याया गुणैतन्निविक्तः ॥ तद्वदपरेषामपीत्यर्थः ॥ का
रणवकायं चोक्त्या विजागंतरमाह ॥ एते स्थिति नित्यानां प्राकाशादीनां प्र
नित्यानां द्वागुकादीनां कारणं विजजते तच्चैति तच्च कारणं त्रिविधं त्रिप्रकारमि
त्यर्थः ॥ समवायिकारणं तं चादि ॥ समवायिकारणं तसंयोगादि निमित्तं

विदादिमननुमनसासहृष्टधियादिचतुष्टयं मूर्तं प्रत्यक्षं प्रमूर्तं तेषामेव पञ्चानां
 क्रियावत्त्वं प्रत्यक्षानिः क्रियत्र मित्यादयो ज्ञेयाः कथं नोक्त इत्यतः साहृष्टप्रपञ्च इति ॥
 एवं द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायानां पदाद्यनिःसाधनं विधम्यति तत्र ज्ञानं निमित्तं यत्
 तुरितिरिक्तं त्रैलोक्यपदाद्यनिःस्पृष्टं तत्रैव व्याकरोति ॥ एतेषामिति उक्तानां पदाथानामित्यर्थः तत्र पदस्य मुख्यार्थः
 साहृष्टमिति ॥ परोपितं मुक्तिरज्ञतादौ प्रतिव्याप्तिवारणाय ॥ परोपितमिति ॥ तस्यापि तत्रातिव्या
 प्तिः ज्ञानपदस्यानुभवपरता साहृष्टमिति ॥ तद्वान्तरनेदमाह सचेति ॥ अनुभव इत्यर्थः ॥ मुक्तिरनुचित
 इति हासपुत्राणोपशब्दतात्पर्यं तेषां रणप्रवणं प्रसन्नं नावना विपरीतं नायनानि शरीरेन युक्तिरनुचित
 नमनना ॥ ननु तस्य मतस्य नाथेव धर्मन निवर्धनं सन्नादयमिह मेवेत्यपरोक्षज्ञानं साक्षात्कारः ॥ एतेन कर्तव्यं
 पंचस्यानुभवस्य सतथा निमित्तं यत्पदाथमाह निमित्तं यत्पुनरिति समस्तानां दुःखानां प्रभावः समस्तदुःखा
 नावः तस्य मिथ्याज्ञानस्य कारणातिव्याप्तिरिति ॥ तदुःखविशेषणं मिथ्याज्ञानेन कारणं चेति मिथ्याज्ञानका
 रणं तस्य प्रवृत्तिः तेन समानाधिकरणमाधरो यत्पदाथमाह सतथा ॥ स्वाभावस्य सतथा ॥ तद्वद्वानेनोत्पा
 द्यमानो मिथ्याज्ञानकारणप्रध्वंससमानाधिकरणं तत्कार्यं समस्तदुःखाभावश्चेति कर्मधारयः ॥ त
 तत्र ज्ञानोत्पादसमस्तदुःखाभाव इति निमित्तं यत्पदाथमिरूपणं इतरं तु समस्तदुःखाभाव ॥ २४

साक्षात्कथनं तत्र वृत्ताभावोक्तं तत्रैव व्याप्यदुःखेति ॥ अदिकं तत्कादिजनितदुःखाभावस्य सुप्तोक्तं
 नानदुःखाभावस्य च मोक्षं चानुदिति समस्तं तद्वद्वानेनोत्पादयमानं तद्वद्वानेनोत्पादयमानं तद्वद्वानेनोत्पादयमानं
 विद्यते प्रवृत्त्यदिति तत्रैव व्याप्यदुःखेति ॥ अदिकं तत्कादिजनितदुःखाभावस्य सुप्तोक्तं
 तत्र ज्ञानोत्पाद इति नातिव्याप्तिः ॥ ननु तत्र ज्ञानस्य समस्तदुःखाभावोत्पादने किं द्वारमतः साहृष्टमि
 थ्याज्ञानप्रध्वंसेति ॥ तत्र ज्ञानेन दुःखाभावो ज्ञानतीये मिथ्याज्ञानप्रध्वंसोऽन्तरव्यापार इत्यर्थः
 कार्यकारणपदाभ्यां मिथ्याज्ञानकारणप्रध्वंसेतत्कार्यदुःखस्यावश्यं ध्वंसोऽनुवर्ति इति दर्शयि
 त्वादि वदतमिथ्याज्ञानध्वंसोऽपि यज्ञतदस्य समस्तदुःखाभावो नास्तीति समानाधिकरणोक्तं
 त्रयस्मिन्नात्मनि मिथ्याज्ञानध्वंसस्तस्मिन्नेव समस्तदुःखाभाव इत्यर्थः ॥ ननु को यं समस्त
 दुःखाभावः ॥ किं प्रागभावः ॥ उत प्रध्वंसोऽभावः ॥ अहोऽन्योन्याभावः ॥ किं प्रत्यंताभावः
 नाद्यांत्योतयोरनुत्पत्तेरपुरुषार्थवान्प्रुरुषकर्मण्योद्दिष्टरुषार्थप्रागभावोत्पत्ताभाव
 योरनादिवैनानुत्पाद्यवान्दुःखात्यंताभावस्य समस्तदुःखप्रागभावस्य वात्मन्यसंवात्तु बहूनां न
 दुःखानां तत्र निष्पन्नवान्नापितदन्योन्याभावो मोक्षः संसारदशायापि दुःखमात्रान
 नवतीति तदन्योन्याभावसद्भावेन मुक्तं च प्रसंगात् ॥ नापि दुःखप्रध्वंसो मोक्षः ॥ सम

मित्तना

२५

स्तथाहेनशरीरादेर्विवक्षितवान्। तस्य चान्तीतस्य स्वत एव धस्तवेन तच्च ज्ञानानपेक्षणात्।
 वर्तमानस्य च पूर्ववत् कारणादेव प्रधंसंज्ञवात्। आगामिशरीरादस्त्वनुत्पन्नत्वेन च
 सा संज्ञवात्। आगामिशरीरादिकमुत्पाद्यधंसंज्ञानस्यापि दुःखजनकत्वप्रस
 गात्। तस्मात्समस्तदुःखानां मोक्षोऽनुपपन्न इति चेत्। अत्रोच्यते। आगामिशरीराद्यनु
 त्पादरूपदुःखप्रागजावो मोक्षः। तच्च ज्ञाने हि सत्यागामिशरीरादिकं नोत्पाद्यते। न च तस्यानुत्पाद
 वेनापुरुषार्थत्वां प्रायश्चित्तं आदि साध्यं दुःखानुत्पादवत् तस्यापि परिपालनसंज्ञवात्। तच्च
 ज्ञाने हि सति दुःखकारणमिच्छाज्ञानादिधंसंज्ञात् प्रागजावस्योत्तरकालसंबंधरूपपरिपाल
 नसंज्ञवति। तच्च ज्ञानावेति दुःखकारणेन प्रागजावनाशानुदुःखोत्पत्तिरेव न वति। अतो
 न च यत्तिरेकां प्रागजावपरिपालनसाध्यमिति नापुरुषार्थत्वां न च समस्तदुःखप्रा
 गजावासंज्ञवः समस्तशब्देन शरीराद्येकविंशतिप्रकारस्य विवक्षितवान्। तस्य च
 गामिनः पूर्वमज्ञानत्वेन प्रागजावसंज्ञवात्। न च प्रागजावस्य प्रतियोगिजनकतानि
 यमानुक्तस्य सांसारिकताप्रसंग इति वक्तव्यं। मोक्षशब्दाविरोधेन मोक्षरूपप्रा
 गजावव्यतिरिक्ते प्रागजावे प्रतियोगिजनकवतियमस्य संकीर्तनात्। अ

विश्व

२५

मित्तना

चज्ञानं

२६

तेनाऽऽज्ञानो निवर्तते इति सर्वमवदातां कित्तसमस्तदुःखं यस्याजावो मोक्षो
 तस्य। अतः दुःखमिति शरीरं षड्विध्याणि द्वापरसनचक्षुः श्रोत्रत्रयं नासा तद्भाह्याः विष
 या। षट्। गंधरस रूपशब्दस्पर्शस्तिग्वादयः। तज्ञानानि षट् बुद्ध्यः। सुखं दुःखं च प्रसि
 दं। तत्र शरीरादीनां दुःखसाधनत्वात् सुखस्य दुःखसंनितात्वात् दुःखं च दुःखं च सुखं मेवायं
 दुःखमिति विवेकः। माधवाख्यसरस्वती रचितमिति नाप्रित्ता। तत्रेति शप्रकरणं व्याख्या
 जोचरनामियात्। एवं स्तत्रैवोप्याख्यायेदानीं मुत्तरग्रंथसंगतिमाह। इदानीं निबि।
 एव कोरे एपरीक्षाया सः। किमर्थं लक्षणमेवोच्यते इत्यत्राह लक्षणं निबि। लक्षणं न विना प्रकाश
 नातिरेतरव्यावृत्तिव्यवहाररूपतश्च ज्ञानस्याजावत्। आत्मानात्मविवेका संज्ञवात्। तदर्थं लक्षणमे
 वोच्यते इत्यर्थः। लक्षणमेवाधीनं निमित्तं यस्य तस्य जावत्तत्त्वादिनिविष्टः। लक्षणं ज्ञाना
 यतः लक्षणमाह। तत्रेति। न चिद्वचनं यस्या तस्य लक्षणं तस्य लक्षणं तस्य लक्षणं तस्य लक्षणं
 इदमेविकं लक्षणं सर्वस्यापि लक्षणस्य ज्ञानं क्वचित्स्यापि लक्षणं तस्य लक्षणं तस्य लक्षणं
 पि जनयति स्वाध्यायप्रमेयत्वादिपदवत्। ननु स्वज्ञानाय लक्षणं तस्य लक्षणं तस्य लक्षणं तस्य लक्षणं

विश्व

२६

तिरि

मिंतजा

वि०

[illegible]

कारणत्रैमसिप्रवायिकारणत्ररहितइत्याशयेनोवरणंशः॥८

[illegible]

हेतुत्रेपि गणनामाधर एकारण संख्याया इति सिद्धं ॥ ७ ॥ परिमाणं लक्ष्यति परिमाणं चेति संख्या समवायिकारणक
 न्यपेक्षा बुद्ध्या साधारणकारणकावृत्तिगुणवसां काद्याणां जातिः परिमाणं जातिविक्रमाह मानेति मानमियता लक्ष
 णपक्षे वाभ्यानं पूर्ववत् ॥ ८ ॥ पृथक् लक्ष्यति पृथक् चेति अपेक्षा बुद्ध्या साधारणकारणक समवायिकारणवृत्तिगुणवृत्ति संख्या
 वृत्तिजातिः पृथक् तच्च जकमाह पृथक् चेति पृथक् व्यवहार इदमस्माद्व्यगित्येव रूपं ॥ ९ ॥ संयोगं लक्ष्यति संयोगं चेति
 व्यासप्रवायिकारणगुणवृत्त्यन्तनावाप्रतियोगिगुणवातांतरजातिः संयोगं तच्च जकमाह अनियत इति लक्ष
 णपक्षे समवायेति व्याप्तिवारणयानित्यपदं रूपान्तरादौ तद्वारणस्य संबन्ध इति विनागं लक्ष्यति विनागं चेति क्रिया समवा
 यिकारणक द्विष्टं ॥ १० ॥ पृथक् संयोगवृत्तिगुणवृत्तिसाक्षाद्याणां जातिविभागं विनक्तुं व्यवहार इदमस्मादि नक्तुमिति प्रत्यय
 पदेति ॥ ११ ॥ परत्वापरत्वे लक्ष्यति परत्वेति अपरत्वे गुणवृत्तौ पृथक् पृथक् जातिः परत्वं परत्वावृत्ति सक्तत्वापरत्वं
 वृत्तिजातिरपरत्वं परत्वापरत्वं व्यवहारो वृत्तनुगुणदो सन्निकृष्ट विप्रकृष्टयोश्च परत्वापरत्वं प्रत्यय पदेति ॥ १२ ॥ लक्षणपक्षे व्याप
 तिः पूर्ववत् ॥ बुद्धि लक्ष्यति बुद्धि चेति स्रवावृत्ति सक्त लक्ष्यं ॥ वृत्तिजाति बुद्धिर्वा एव स्रवत्वापि जातय ऊस्याः ॥ लक्षणपक्षे
 आत्मा स्रवद्युक्ते स्रवादावति व्याप्तिरत आह प्रकाश इति वस्त्रादिप्रकाशे तद्वारणयात्मा प्रय इति ॥ १३ ॥ स्रवं लक्ष्यति स्र
 ख्येति लक्षणपक्षे वेद्यं स्रवमित्युक्ते दुःखतसाधनादि प्रसंगः ॥ तदर्थं मनुकृतेति एव सति स्रवसाधने प्रसंगः ॥ तदर्थं निरुप
 धीति निरुपाधि च मनस्यद्वारकत्वं स्रवसाधनं तु स्रवद्वारेणैवानुक्तं ॥ अमिति नातिव्याप्तिः ॥ न हि वंदनं निदाह्ये स्रवसाध
 नमिति हेमंत शिखिरयोः शीतान्नैव पातु जियते ॥ दुःखं लक्ष्यति दुःखं चेति लक्षणपक्षे स्रवादावति व्याप्तिवारणाय
 प्रतिकृतेति दुःखसाधनमेव कटकादौ तद्वारणयानि नुपाधीति दुःखसाधनं तु दुःखद्वारेणैव प्रतिकृति अमिति ना
 त्प्रसंगः ॥ विषयविद्येः संपादिरपि प्राक्त्यमाणा वा तेषां तस्य प्रतिकृतेत्यादौ नादिति इहा लक्ष्यति इहा चेति अथ ॥ १४ ॥
 प्रापयति इत्यर्थः ॥ अत्रादि वागिति तस्य तावः ॥ अर्थे च प्रापयति तावत् तदेव लक्षणं स्वदुर्गयस्यासातयस्पर्श ॥ १५ ॥ अथ
 नातल्लक्षणः स एव प्रातो स्वरूपं यस्य स तथा कौक्षरूप इत्यर्थः ॥ प्रज्ञे लक्षणात्मा तस्य यथा कृतं वस्त्रादावप्यस्तीति गुणवृत्तारणा

॥ १६ ॥ योपति समवेति नागप्रागभावकर्मणोः संबन्धस्य साधारणकारण इति अथवा कालोपध्यापय
 कालोपधिः क्षण इति क्षणमात्रावस्थायिक कर्मणि कर्मपि प्रसंगादुक्तं ॥ स्थिति लक्ष्यति स्थितिरिति किं त
 उत्तमानवप्रतः प्राह तच्चेति प्राक् संबन्धो यो यस्य स्वरूपं ब्रह्मादि कार्यस्याभावस्ते न रहितं यत् स्वरूपं त
 द्वं वत्तमानवमित्यर्थः ॥ स्व रूपवत्तमानवमित्युक्ते विनाशोऽतिव्याप्तिरतोऽभाव रहितेति तस्य
 कस्याप्यभाव रहितस्वरूपवत्तमानवमित्युक्तेति ततो वक्ति स्येति विनाशस्याभावानंतराभावान्तर
 षः ॥ एवं योपज्ञावति व्याप्तिरतो वदति प्राक् संबन्ध इति ॥ १७ ॥ यत्रिस्तु सकलकारणयोगपदाहूपा साव
 र्त्तमानवद्वयदेः प्रागभावमिति चेति न प्राक् संबन्धस्याभाव रहिते मति न दोषः ॥ वत्तमानवस्य स्थिते वा
 लक्षणांतरमाह स्वकार्येति प्रागभाव संबन्धं विनाशोपपत्तीति कार्यपदं एवमपि विनाशोऽत्यन्तवातिव्य
 त्तिरत उक्तं स्येति स्य ब्रह्मादेः कार्यरूपादि न त्यागभाववत्तमानवमित्यर्थः ॥ यत्रि विनाशोऽत्यन्तवातिव्य
 नावत्तमानवववमिति नावः विनाश लक्षणं स्पष्टं नित्यज्ञानादि मवात्परमात्मनो लक्षणं स्पष्टमि
 ति मवाजीवस्य लक्षणमाह शरीरेति श्वरेऽतिव्याप्तिवारणाय शरीरसंबन्ध इति शरीरसंबन्ध इत्युक्ते
 गगनादौ ततो ज्ञानवत्तमानवमिति प्रत्याप्तेति प्रत्येकमात्मनि समवेतौ यो धर्मो धर्मो तो न्यासु परहीनव
 स्वीतेन वत्तमानवमिति वमित्यर्थः ॥ उपरहीत वत्तमानवमिति वमित्युक्ते यद्वत्तमानवमिति वमित्युक्ते देवादि
 दावति व्याप्तिरतोऽधर्मेति एवं वना रकशरीरे ततो धर्मेति धर्मोपपरहीनवमित्युक्ते देवादि

मित्र-त्रय

37

ररितस्य केवलधर्मज्ञोत्पन्नत्वात् अतो धर्मैति धर्मो धर्मो योरेवाभावात् धर्मो धर्मो पण्डितवमसंजवी
त्यत आह प्रत्यात्मसमवेतेति एकः सुखी अपरो दुःखी सुखदुःखयोः प्रत्यात्मनियतत्वात् तत्कारणत्वेन
धर्मो धर्मो विष्णोः तन्मुपगंतव्यवित्यर्थः। सितव्यं तु वपर्यतात् तत्र ज्ञातिगोत्रिचमेव लक्षणं ज्ञातिश्रवणं
जाह्निसकलसितवृत्तिद्वयवांतरजातिः सितवृत्तिव्याप्यं संयोगनैदं लक्ष्यनिकर्मसमवायि
ति॥ संयोगज्ञसंयोगेति व्याप्तिवारणाय कमेति कर्मसमवायित्युक्ते विनागेति व्याप्तिरितेव क्रिसंयोग
गइति संयोगात् समवायिकारणः संयोगज्ञइत्युक्ते पटादावति व्याप्तिस्तस्यापितं तु संयोगात् समवायिज्ञ
नोत्पन्नत्वात् अतः संयोगइति संयोगमात्रः कर्मज्ञोपि नवति तद्वारणाय संयोगात् समवायितीति एवं विना
गतलक्षणेपि दृष्टव्यं व्यावर्त्ती आदित्यस्य परिवर्त्तनं तपनपरिस्पंदनेनोत्पाद्यमिति विग्रहः। दिक्तेति व्याप्ति
वारणाय आदित्येत्यादि आदित्यपरिवर्त्तनोत्पाद्येदिगादित्यसंयोगेति व्याप्तिवारणाय परचोपरवे
आदित्यसंयोगात् उत्पाद्यं तपाद्यपि नवति अतो वक्ति परचा परस्वेति का लक्षणेति व्याप्तिवारणाय आदित्येत्यादि
बुध्यवांतरनेदा नू लक्ष्यति नावनेत्यादिनावक्ष्यमाणेषु सर्वत्र धर्मो परं लक्षणं दृष्टव्यं लक्ष्यनिष्ठवाच्यं नावना सं
रः प्रसाधारणं कारणं तत्तथा तत्र तत्त्वानं चेति विग्रहः। ज्ञानं स्मृतिरित्युक्ते नु भवेति व्याप्तिवारणतो
साधारणकारणेति। एवमप्यनिवृत्तिः अनुभवस्यापि प्रमा प्रमा स्वरूपस्य गुणदोषा साधारणका
न्यत्वात् अतो नावनेति नावना व्यवहारेति व्याप्तिवारणाय ज्ञानेति नावना कारणं ज्ञानं

॥ वाचस्पि वेति दिव्यादावतिवाप्तिवारणाय पाधिर्वेधनमिति ॥ एधनं दायकं एवं चोदयेति व्याप्तिवारणाय मात्रे
नस्य वाच्यं तपोनायक न वेधनत्वा न दोषः ॥ तेजःपदाभावो निष्पादश्च पतिन्यायेन कर्मधरय एव स्यात् तथा वा
संनयः ॥ ततो बहुव्रीहिसमासज्ञापनाय तेजःपदो निष्पादश्च पतिन्यायेन चैवं ॥ एतन्निष्पादश्च पतिन्यायेन यदि
तत्र सर्वपक्षः पक्षी समास एवेति ॥ तथा च सति निष्पादानां स्वामी केचित्प्राप्तव्यो बालाणां दियोजनीयः स च कर्मण्य
धिकारी प्रपिचान् समर्थवान् विद्वत्तान् ॥ अप्युदत्तवाक्का कर्मधरयेत् ॥ अनधीतवेदः ॥ न द्वेधिका रवाच्यः ॥ तच्चायुक्तं
अपसूडाधिकरणविरोधात् ॥ तन्निष्पादश्च पतिन्यायेन चैवं ॥ एतन्निष्पादश्च पतिन्यायेन यदि
यिनिः ॥ न व उपापक्षी बोध ई धर्ति जो प स्यात् ॥ नाव रूपतया ॥ बोध क वात् ॥ कर्मधरयेत् ॥ न लक्षण द्वितीयायाः
अथ माणावात् ॥ सामानाधिकरण्यं श्रुतिर्बलाय स्यात् ॥ अथ मपदस्योपरित्वापिन विनक्तिः ॥ श्रुय त इति चेत् ॥ न
अनेदेहि विरोध एव विरोधयोरिति ब विनक्तिः ॥ साश्रय माणा उ न यत्र संबध्यते ॥ न तो नाश्रुत विनक्ति क
व्यनापातः कर्मधरये ॥ च न ते व श्रुता पक्षी क न्याया ॥ ततो गोर वं न वाध्यय ना ना वादनधिकारो निष्पाद
स्य एतद्विधि बलादेव एतदिष्टो यावदपेक्षित य उ नानुज्ञाना यथा व शि सूर थ कारो ॥ जि प्रादधीतेत्य
त्रा ॥ न वापसूडाधिकरणविरोधः ॥ तस्य निष्पादश्च पतिन्यायेन चैवं ॥ एतन्निष्पादश्च पतिन्यायेन यदि
तु विरोधस्य बलाय स्यात् ॥ तस्मान् कर्मधरय बलात् ॥ निष्पाद एव लोकोपेक्षा ॥ यजे तेति सिद्धं ॥ या
ज नस्य वृत्ति चेत् ॥ न प्राप्तावात् ॥ या जयेदिति विनक्ति परिणामात् ॥ तेजो दिव्यमित्युक्ते ॥ नो प्रादावतिवाप्ति
रतेज लेधनमिति ॥ एवं चोदयेत् ॥ प्रत उक्तं मात्रेति ॥ शेषं पूर्ववत् ॥ पूर्ववत्तया ॥ न योरतिव्याप्ति

अथा
प्रा
प्र
धः
सा
त्ति
चार
नि
न
५
६
७
८
९
१०

मित्रता

चिन्ता

२॥ ननु गम उच्यते ननु गतधर्मस्यैकस्याभावात् तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
तमित्यर्थः। सखदुःखान्तरसाक्षात्कारो नो गतधर्मस्यैकस्याभावात् तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
शरीराद्यभावेन तज्ज्ञानादृष्टान्तावात् तदधीनयोः स्वसमवेतयोः सखदुःखान्तरसाक्षात्कारो नो गतधर्मस्यैकस्याभावात् तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
कार इव रस्येत्यादि यः। अथ तन्मन्त्राणां यदवच्छिन्न इति चेन्न शरीरादिना प्रवर्तिने संबद्धे आत्मनि नो
जो जायते तद्वरीशया यतनमित्यर्थः। आत्मनि व्याप्तिवारणाय यदवच्छिन्न इति। शरीराद्यवच्छिन्ने न न्यत्र नो ग
तावात् संनवमां क्तात्मनीति। आदिद्वयं उच्यते। साक्षात्कारो नो गतधर्मस्यैकस्याभावात् तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
नंतस्य कारणं साधकं तममित्यर्थः। कारणमिदं द्वयमित्युक्ते हि द्विक्रियाकरणे तु गरादावतिव्याप्तिरतो
ज्ञातेति। एवं च मादिविगो अत उक्तं साक्षात्कारो नो गतधर्मस्यैकस्याभावात् तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
साक्षात्कारं धर्मो विषयनिष्ठो न ज्ञाननिष्ठ इति मतं निरसितं ज्ञानसामानाधिकरण्यनिष्ठ इति मतं व्याप्तिरतो
सुसाक्षात्कारविषयनिष्ठत्वे च तं साक्षात्कारो नो गतधर्मस्यैकस्याभावात् तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
प्रसंगादिति। यद्वा साक्षात्कारिपदस्य तुल्यत्वाच्च कुरादावतिव्याप्तिवारणाय न पदं नो गकारणं वि
षय इत्युक्ते। आत्मनि व्याप्तिरत उक्तं मात्मने इति। आत्मनः संबन्धनीयो नो गः स्वकारणमित्यर्थः।
ति तथा च आत्मनि कारणं प्रतीयते। यथा शरीरो धनस्वामी भवेत्तत्तुल्यतरेति न न्यतरं च तदप्याप्यत्र न यत्र नु ग
यधनस्वामी तद्वदित्यर्थः। एवमपीधरादिसंज्ञः। ततो साधारणोति दृष्टव्यं ज्ञायमानेति पाठेदियादिप्रसं
गकारणाय तद्विषयं। इधरादिपर्यने निवन्त्यादिति स्तदा गंधवत्त्वमिति। आत्मनो नो गकारणं पाचितो
विषयः। ननु च सत्त्वात्मनो नो गकारणं मापो विषय इत्यादि स्वयमहनीयांति ज्ञानं नाविषयनेदानीं

[illegible]

द-श्या
 तथा
 यथ
 प्रथिः
 यसा
 पान्ति-
 जेचा
 हरि
 त
 धिः
 वि
 वा
 हे
 सि
 नाव

सुखादावप्यस्ति तथापि तस्मात्सुखं यत्प्रधानं त्रयं योरन्यतरं त्रैसतीति विवक्षितमिति चेत्
 पः। तत्रायोगावच्छिन्नं चेच्छिदायोगावच्छिन्नं परस्मिन्नेति तद्वारणा यत्र प्रमेति प्रमात्र
 प्रामाण्यमित्युक्ते फलैः ति प्रसंगः। तत्रायोगावच्छिन्नेति प्रत्यक्षेति व्याप्तिवारणं या नुमिति निःप्रमाणं तद्वैदमादृतं
 तत्रैति व्याप्तिपक्षधर्मतायां विनिश्चितं यस्मिन्तस्य ज्ञानमित्यर्थः अनित्यशब्दः चाहुष्यादिति स्वरूपादि
 द्वौ प्रतिव्याप्तिवारणं यत्पक्षधर्मता विनिश्चितं अनित्यः शब्दः प्रमेयत्वात् इत्यादिनां कांतव्यदास
 योपपत्तिरिति व्याप्तिविशिष्टं विगज्ञानमित्युक्तेऽनित्यः शब्दः सामान्यवत्वे सति चाहुष्यादिति विशिष्टं
 सिद्धोत्रसंज्ञाः तत्पक्षधर्मतायां व्याप्तिरुक्तं यतिव्याप्तिश्चेति यः कश्चन संबन्धे व्याप्तिर्वतीत्यत उक्तं
 पक्षस्य व्याप्याधिकरणं इति व्याप्याधिकरणं यत्तस्य सतथासाध्यसाधननिष्ठसंबन्ध इत्यर्थः। एवं च साध्याधिकारि
 त्वेन यथादिके संबन्धेति व्याप्तिरत उपाध्यावा विनिश्चितं व्याप्यापकाणां साधनत्वसाध्यत्वान्नित्यधर्मो विव
 क्षितः। पक्षधर्मतामाह पक्षधर्मतिति पक्षसंबन्धः पक्षधर्मत्वमित्युक्ते पक्षेन चादावतिव्याप्तिरिति व्याप्यापका
 व्याप्योर्लक्षणमाह व्यापकमिति सुगमा उपाधि ज्ञेयति उपाधिश्चेति प्रसिद्धाह रत्नं मित्रायाः सप्तमः पुत्रः स्या
 मोनविभुमर्दं तिमित्रा उववात्परिदृश्यमानमिश्राण्डपुत्रं वदिति प्रमाणं शाकाद्यनपरिणतिरेद उपाधि
 उपसर्गपक्षे साधने स्वधर्मव्याप्तिमादधीतानुयाधिरित्युच्यते। यथा यजपारु सुमं स्वसंतिष्ठोम

कलौ हित्यमादधदुपाधिः। तत्रोपाधेः लक्षणे यो ज्ञातो साधनस्य मित्रा पुत्रत्वस्या व्यापकत्वे सति साध्येन नरस्या
 मत्वेन समावृत्तिर्यस्य स तथा। तथा च यत्र यत्र नरस्यामत्वं तत्र तत्र शाकाद्यनपरिणमः यथा मित्रा तनयेत्यामे तथा
 तथ यत्र शाकाद्यनपरिणमः तत्र नरस्यामत्वं तथा तत्र मित्रा तनय इति साध्यस्य व्याप्तिः तथा यत्र यत्र मित्रा तनय
 तत्र तत्र शाकाद्यनपरिणतिरेद इति न व्याप्तिः पक्षो ज्ञेयमित्रा पुत्रेशा काद्यनपरिणतेर निश्चयान्न ततो यमुपाधिः
 व्याप्तिरुक्तं साधना व्यापक इत्युक्तेऽनित्यः शब्दः कार्यत्वात् तत्र वदित्यत्र सदनुमाने सावयवत्रमुपाधिः स्यात् तत्र तत्र जायंसा
 धना व्यापकः। यथा कार्यतत्त्वसंयवमिति व्याप्तिः कर्मादिव्याप्तिवारणं तत्र उक्तं साध्या व्यापक इति एवं च तत्र नातिव्याप्तिः
 सावयवत्रस्य साधना व्यापकत्वे पिसाध्य व्यापकत्वा नावात्तयद्यद नित्यं तत्र सावयवमिति साध्यव्याप्तिर्गंधादिव्याप्तिवार
 णं तः सावयवत्रं कार्यत्वोपाधिः साध्यव्यापकत्वे उपाधि इत्युक्ते स्वस्मिन्नेवा नुमाने प्रमेयत्वं मुपाधिः स्यात् तद्वति
 त्वे प्रमेयमिति साध्यव्याप्तिः सत्राद त उक्तं साधना व्यापकत्वे सतीति एवं च नातिव्याप्तिः। यत्कार्ये तत्र न वति
 त्रमेयं न वतीति साधना व्यापकत्वा नावात्तयत्वात् कार्यतत्त्वसंयवमिति साधनव्याप्तिरेव सद्वा वात् प्रमेयत्वं नोपाधिः
 साधना व्यापकत्वे सति साध्यव्यापक उपाधिरित्युक्ते ह वा नुमान एव शब्दे तत्र उपाधिः स्यात् तस्य कार्यत्वं
 तदिति व्याप्तिः। शब्दे पक्षे एव व्याप्तिवारणं साधना व्यापकत्वा तु यदनित्यं तत्र शब्दे तदिति साध्यव्यापकत्वा
 त्र तत्र उक्तं स मेति साध्यपुनः सरोपाधिपुनः स राव्याप्तिर्यस्य स मव्याप्तिर्यथा शाकाद्यनपरिणतिः। शब्दे
 तत्र उपाधिः साध्यपुनः स राव्याप्तिर्यथापि यत्र शब्दे तदिति तद नित्यमिति उपाधिपुनः स राव्याप्तिना स
 शाकाद्यनपरिणतिवारणं तत्र स मव्याप्तिर्यथा नावात्तयमुपाधिः साध्यस्य व्याप्तिरित्युक्तेऽनित्यादि विधी साव

निवृत्ति

25

[illegible]

द्वैधनवाक्ये ज्ञेयाः इत्यलमतिविस्तरेण ॥ ॥ केवलान्वयिहेतुं लक्षयतिपक्षः व्यापकइतिपक्षव्यापकः केवल
 न्वयान्वयिहेतुकेवलव्यतिरेकिणिः प्रतिव्याप्तिः सप्तदशसंज्ञास्यशीतिरेवमुक्तैधुमानुमाने न्वयव्यतिरेकिणि
 प्रतोविषयसम्यग्इतिविषयसम्यग्इतिहेतुकेसर्वद्वयिकेसवातइतिअनध्यवसितेऽतःसिपक्षस्यशीतिविषय
 दसम्यः सप्तदशस्यशीतिमुक्तैराद्यैर्निधेयश्चाक्षेपवातद्वयवदितिअत्रात्रोवर्तिपक्षव्यापकइतिवाक्येष्व
 सप्तदशनिनिष्ठवाजावान्नदोषः व्यापकपदेनेवअनिधेयः शब्देवस्तीमकवादिनिगासिद्धापिक्वदसि
 एतः त्रितयोक्तोवद्विनरनुक्तः पदार्थवादितिबाधितेऽतिव्याप्तिरतोऽबाधितविषयइतिरेवमनिधेयः
 शब्दः प्रमेयवातअननिधेयः शब्दः प्रावरणवातव्यतिरेकेवैटवदितिअप्रतिपक्षेऽतोऽसप्रतिपक्षइति
 ॥ केवलव्यतिरेकिणं लक्षयतिपक्षव्यापकः सप्तदशसम्यग्इतिविषयसम्यग्इतिहेतुकेवलव्यतिरेकीत्युक्तैऽन्वयव्य
 तिरेकिणिः अतः सप्तदशसम्यग्इतिरेतद्वयोक्तोवेदः सर्वज्ञवक्तुकाश्चाक्षेपवातवः सर्वज्ञवक्तुकोननवतिसवाक्येननवति
 यथाआकाशइत्यसिद्धिः अतः पक्षव्यापकइतिपक्षव्यापकइत्युक्तैकेवलान्वयिनिः अतः सप्तदशसम्यग्इतिरेतद्वयोक्तोसर्वम
 तित्वसवादिवातअतोविषयसम्यग्इतिहेतुकेसर्वद्वयिकेसवातइतिअनध्यवसितेऽतःसिपक्षस्यशीतिविषय
 तवातएतत्रयोक्तोसर्वकार्यप्रधानजन्यकार्यवादितिप्रत्यक्षादिबाधितेऽनुमानेप्रसंगोऽतोऽबाधितविषयइति
 एवमपिसर्वकार्यसर्वज्ञजन्यकार्यविकावातव्यतिरेकिगजनवत्सर्वकार्यसर्वज्ञजन्यननवतिप्रमेयवादाकाश
 वदितिअप्रतिपक्षेऽतोऽसप्रतिपक्षइति ॥ ॥ अन्वयव्यतिरेकिणं लक्षयतिपक्षव्यापकइत्युक्तैकेवलव्यति
 रेकिणिः अतः सप्तदशस्यशीतिरेतद्वयोक्तोकेवलान्वयिनिः अतोविषयसम्यग्इतिहेतुकेवलव्यतिरेकीत्युक्तैऽन्वयव्य
 तिरेकिणिः अतः सप्तदशसम्यग्इतिरेतद्वयोक्तोवेदः सर्वज्ञवक्तुकाश्चाक्षेपवातवः सर्वज्ञवक्तुकोननवतिसवाक्येननवति
 यथाआकाशइत्यसिद्धिः अतः पक्षव्यापकइतिपक्षव्यापकइत्युक्तैकेवलान्वयिनिः अतः सप्तदशसम्यग्इतिरेतद्वयोक्तोसर्वम
 तित्वसवादिवातअतोविषयसम्यग्इतिहेतुकेसर्वद्वयिकेसवातइतिअनध्यवसितेऽतःसिपक्षस्यशीतिविषय
 तवातएतत्रयोक्तोसर्वकार्यप्रधानजन्यकार्यवादितिप्रत्यक्षादिबाधितेऽनुमानेप्रसंगोऽतोऽबाधितविषयइति
 एवमपिसर्वकार्यसर्वज्ञजन्यकार्यविकावातव्यतिरेकिगजनवत्सर्वकार्यसर्वज्ञजन्यननवतिप्रमेयवादाकाश
 वदितिअप्रतिपक्षेऽतोऽसप्रतिपक्षइति ॥ ॥ अन्वयव्यतिरेकिणं लक्षयतिपक्षव्यापकइत्युक्तैकेवलव्यति

भा

नद्यादिति विपक्षाद्यादृशइत्युक्ते पुनः केवलयतिरेकिणि अतः सपक्षस्यतीति एतद्वयौक्तौ शब्देनित्याहुषके सति सामान्य
 वत्रादितिनत्रासिद्धये अतोवक्ति निपक्षवापकइति एतवयौक्तौ परमाणवोऽनित्याः मन्त्रेकतुवददिति रत्यवयतिरेकिणिध
 निष्ठाहकमानवाधितेऽतोऽवाधितेति एवमभिप्रायेऽनित्याः कार्यवत्तुशब्देनित्याः आवशात्तुइति सत्यतिपक्षेऽतोऽसत्यतिप
 क्षइति ॥ पक्षवापकयादिज्ञानायपक्षवित्तुमाह संदिश्येति संदिध्यसाध्यस्य तस्य नोवस्तवते न इहं नूनजदोहनीया
 संदिध्यसाध्यवानुमात्रइति अथीउपानेववदावतिवाप्तमतिविशिनष्टि साध्यवेति एवंचसपक्षे तस्यापि साध्यवतुपात्रदा
 त्रुहं नवेहनीययाप्रउवथस्योक्तवानुमतः संदिध्येति संदिध्यवेनोपात्रवस्थाप्यावतः साध्यवेनेति ॥ अधिकरणसपक्ष
 केवमित्युक्ते विपक्षेयस्य कस्याप्यधिकरणेऽतः स्याथेति एवंचपक्षेऽतो निश्चितति निश्चितंयस्य वक्षिप्रदादि तस्याधिकरणमाध्य
 रः सपक्षेइतिथीनिश्चितंयतसाध्यतधिकरणवेति विग्रहः ॥ अनधिकरणमित्युक्ते संप्रवः विपक्षेऽप्यपि यद्विचिचि करण वा
 नूनतः स्यामध्योति एवमुक्ते वक्षिप्रानयंपर्वतो मववादिप्रयोगे महा कृदेपि यदा कदाचित् वक्षिप्रमवति नवेति संदेहस्य
 युतस्य विपक्षेनोपपत्तिरिति तत्रातिव्याप्तिस्तदर्थं निश्चितेति पक्षादा नात्रथाणामपि तत्रेन निश्चितानां एकानुमितिज्ञानकयोसाध्य
 नाववनेन निश्चितं विपक्षेइत्यर्थः ॥ अथैपमनुमानंश्चायं वक्षिप्रमनुमानं पराधमिथ्यः ॥ पर्यावगवोपेतं च वक्षिप्रमनुमानं
 ननुशब्देनानुमानं लिङात्संभनमंतरेण प्रमाजकत्वात्प्रत्यक्षावदित्याहं क्वाह स्यादस्योपातिशब्दा नुमानं चकृतः ॥ अनुमा
 नविषयवेनाविनाभावोपजीवकवेननेत्यवयः ॥ अनुमानस्य विषयः परोक्षः स एव विषयो यस्य शब्द स्यात्तस्य नावस्तवतेने
 त्वर्थीहेतोहेतौ तायातथाचशब्दोनुमानं प्रमाशब्दे सति परोक्षे विषयश्चादनुमानवदित्यर्थी तथाशब्दोऽनुमानं ॥ अविना
 भावोपजीवकत्वादनुमानवत् ॥ अविनाभावमुपजीव्यतायपि नाभावोपजीवकः कथमिति चेत्तु इहं ॥ पक्षिकोत्रु
 दुयातुस्वर्गकोमइत्यत्र एतानिपदानि स्यस्मारितायसं सगज्ञानप्रवका रिति ॥ आकांकायौप तासतिधिप

वः

न

नयद्वौणा माक्षेयादिपदवत्पदार्थसं सृजोमकार्थः सचाविनाभाववत्तेतिवलिङ्गयेण शब्देनावगतः ॥
 शब्देनुमानमेवेत्यर्थः ॥ तथाचलिङ्गयेत्तैवशब्दस्यार्थगमकत्वात्पूर्वपक्षेहेतुरसिद्धइतिदृष्ट्या ॥ प्रतिज्ञाद
 नां जहणमाद्य ॥ तत्रेतिवचनंप्रतिज्ञेत्युक्ते बटइतिवचनेऽतः पक्षेतिपक्षधर्मविवनहेतुरित्युक्तेपवतोव
 किनिसाध्यस्यपक्षधर्मतावचनेऽतो लिङ्गस्येति शेषं हववित्प्रतिज्ञाकावतिव्याप्तिवारणयदृष्टंतेति
 एवंचतथाजोस्तथागवयद्व्याप्तिप्रसंगस्ततोऽनुमानावयवचेसतीतिज्ञातवां लिङ्गस्येतिवा नुपंगनी
 पशमइतितायलिङ्गपशमइतिव्याप्यधर्मवानयमित्योद्विवावृत्तिः स्यादलिङ्गसंबंधेन तस्यादित्येवहृये
 प्रयुक्तं निश्चितसाध्यवचनं लिङ्गमनमित्यर्थः ॥ प्रतिज्ञाया मतिव्याप्तिवारणाय निश्चितेयादिप्रयुक्तं चेसमन्तिव
 कृतं ॥ ॥ हेतुनासंलक्षयति ॥ अंगविकल्पमिति ॥ अंगानिपक्षधर्मवोदीनितित्विकल्पतइदितमित्यर्थः ॥
 अनिश्चितं वंस्त्वादावप्यस्तीति तद्वारणायपक्षधर्मचेनेति क्वचिद्विजगतेनेतिपाठः ॥ तत्रापिपक्षधर्म
 निवेत्यर्थीपक्षसपक्षस्योचमनिकांतिकेपस्तीति तदर्थमात्रेति ॥ अतिकांतिकानां वसितप्रकरणस्य
 मानांसंदेहकार्यकहेन संदिध्यवपदेशं विधाय त्रिधायुगपदेव जक्षयति साध्यस्येति ॥ साध्यं वस
 ध्याभावसाध्यस्य ससाध्यतदभावसाध्यः तस्य नावस्तवत्वं विदुः सदनुमानेयातिव्याप्तिवा
 प्तिवारणायउचयसाध्यचमुक्तं तत्रप्रमेयवस्यानि कांतिकं ॥ स्यसाध्यतदभाववदितिचे
 तोनयसाधनसंनवात् ॥ अनध्यवसितस्यपक्षमाचहृतिनेनोभय साधनसंनवानुप्रकरणसग

संज्ञाधत्तदभावयोः समवेतो न यसाधन संज्ञातुत्रयाणां न यसाधनं मपतर निरुध्या नावदिव सं
 दिष्टवं अपरं स्वयमूह्यो विस्तरजिया उ नोपते क विदितिकां निका नध्वसितयोः दृष्टक जतरा
 दृष्टते तदा संदिष्टव शष्टे नो सप्रतिपक्ष एव आह्वः पूर्वपाठ एव उसावत्रिकाः टीकां तय समतश्च
 तिवाध ज्ञयति उपजायेति उपजीवित अधि क बले न निश्चितः साधन विपरीतः साधन नावो यस्मि
 तेषां नावस्तवत का लासयापदिष्ट वनित्य धी साधन विपरीत त्वेन संधिदिष्टे पर्वते पस्ती निस
 उमाने प्रसंजया रणा य प्रमातो रति सप्रतिपक्षे तद्वारणा य उपजायेति तर्क ज्ञयति न
 निष्टेति अनिष्टे तद्वापक धर्मा नावादिह पंतस्य प्रसंजनं तर्क इत्यर्थः वंचो रः स्व मपि वि
 द्यादिमता दुजायां तद्वारणा य व्यापकं निमग्न हृदै वक्रि तस्ति धू मोपि नास्ति इ मादि प्रसंजनैति
 प्रिवारणा या निष्टेति प्रसंजनं ज्ञयति उ मवेनेति उ मवेन मान देश का ला व र्ण्ये म नावयो व्याप्ति न वति
 तिया वत यत्र यदा वक्रि नस्ति तत्र तदा धूमो नास्ती ति प्रतीयते एवं नावयो मोध्य उ मवेने दे उ नाय मय नाव वचनं प्र
 कृता नाव वचनं तत्र संजन मित्यर्थः एवमुक्ते यद्यपि न स्यात् तद्विज जन स्या तद्वि वचने ततः स्व मवेने ति व्याप्य
 वारोपे व्यापका नावो पः प्रसंजन मिति र हस्यो प्र नाव योः प्रत्य नाव वचन मिते तदा पु न्या नि प्राये सा वस्तु तस्मि
 यदि पातं जं परमं त र ध क्तु न किं तदवदिष्ट मा मपि दे हे हृदि या दि नाव यो रपि प्रसंजन स्य दृष्टो दि ति स्तु ज्ञं ज्ञयति
 निदिति निदो वेण दुष्टं यदं त करेण मनस्तज्ज्ञं ज्ञानं स्व प्र इत्यर्थः जागरेद्यदा विज्ञानं कदा सायांतः कर ले ति जाग्रदु र्वा
 दि ज्ञान कदा साध दुष्टे ति जाग्रदना नम नम कदा साय निदिति किं चेति ज्ञानमेव ह्यो गजं ति यो गान्मासेन जज्ञि तो धर्मो यो ग

नाना नु र्हीत स्या स ह तस्य मनसो निरिदिय प्रदे जो बाहो दि य संवेध रहिते म जे य र्मान वं निदित्यर्थः समा धा व ति व्याप्ति वारणा या प
 ययोग ज्ञय मिति नु र्हीत स्येति भा प्रहं निर्विक ल्य कं इत्युक्ते चेमे तो व स्तु पदं एवं च सविक ल्य क प्रमा या मतो मा त्रेति इति यादित ह्यो र
 करेणा य प्रहं समिति निर्विक ल्य कं इत्युक्ते चेमे तो व स्तु पदं एवं च सविक ल्य क प्रमा या मतो मा त्रेति इति यादित ह्यो र
 त्रयं स्तु ग मी ह न मृदः कृता वि व उ ह ज हं स्य मिति मया मन ध व स्या य ज ह य नि प्र ना लि गितेति प्र स्पष्टे उ न य कोटी य स्या न ज्ञा
 वध र सा स्या ती न स्य सो न व ध व सा य इत्यर्थः ननु कोटि द्वय संवेध व ना स्ती ति तयो ज संति संज्ञां न न विानुपपत्तेः अनव ध्या
 रणं ज्ञानं स्तु ग पु रू प संदेहे ति व्यापकं मतो ना लि गितेति सु ख जे दो ज ह य नि प्र य त्री त्यायो ति प्र य त्री त्या य साधनं क क वेद ह
 नितदधी नेत ज्ञ मिति यथी स्व स्व सां सा धि क सि मु क्ते प रा नि म ते ति मु खे नः साधनेति एवमुक्ते स्व गे त प्र य त्रे ति इहा मा ना धि
 नैव तसाधनं चेति विप्रहः साधन साधनं इहा साधन साधनं वं वं सां सा धि क स्या ति तद्वारणा य प्रावेति प्र व व ने दं ज्ञयति सां मि
 दिक् च मिति स्तु ग मं ल ह रा द यां इ व व मित्यु न य त्रा पि संवेध ना य मिति एव ग ज ना को क यो न प्र संज्ञा वे ज ना व ना ल ह ले स्तु ग मी ति मा
 पाद को गुण इत्येकं स्ति पाद कः संस्कारः स्ति तस्मात् पाद कः इत्यप रं निवि न न्य ज ह रा द ये दृष्ट यो द वेत कर ण य गु ण इति वा संस्कार इति वा वि
 शो व रं क र्म पाद कः संस्कार इति तस्मात् पाद कः इति वि ता मः स उ वे द न ज न के व्यापक इति उ चे र्णा यः स्या तस्ति त्या पाद को गु रा स्ति त
 प क इत्ये वं ज्ञे रां वि न ज न इष्ट यो इहा य वां त र जे दाना म क ता नि ज ह रा नि स्व रू प नि र्हा व इष्ट यानि गु ण ना ल क म या प व
 वादि न ह यति प्र व्या प क चादिना समानो दे सो य स्य त स्य ना वः सादि र्ण ए क नि ष्ट व मिति याव ता सादे र्ण रू प र सा दि व र्ती इ त
 भावेति प र चो ना व सादि र्ण रू प र स्य त त इ ति अत र्कं चेति ए क स्मि ने वा प्र ये पं गु ना संयोगः तद नावो व र्ती त इ ति सं
 ज्ञां व्यापकः एवं विना गु र्वा वि ष्य पु र इष्ट यो व्याप क व ल क रं क गु मं वि हि ता दि त्र यं स्तु ग म जे वा जा तु पा धो ल क र्ण ति
 धा नि धि क मिति वा ध कं उ उ यति ॥७॥ य के र्देः सु व्य वं संस्कारा न व र्ति ति रूप स नि र संवे जो ना ति वा ध क लं र ह ति वा
 ना व र्ती क र सा व ना व र्ती क र्मा क र्देः सा का शा दो उ व्य वं संस्कारे क र वा दो सं करो नू त य ह त या दि न था हि क त यं र

स्मृतिनेषा मधिकरणं च न व्याहृत्यते। यदा संयोग समवाय संबंधानामेवाध्वरत्नमधिकरणं च मतः सोम
तदोपचारिभूमेवेति न कश्चिदोषः॥ प्रत्यासत्तिप्रसंगेन बुद्धिस्तु विभुत्वं लक्षयति सकलेति ब्रह्मदावतिव्यापि
यसकलेति॥ संयोगो नाम युतसिद्धिरनस्तौल्येयति विद्यमानयोरिति। एष द्विद्यमानयोः पदार्थयोः कृतं ब्रह्म
रिव संबंधाद्युतसिद्धिरित्यर्थः। तत्रातियोगिचेनायुतसिद्धिरक्षयति। प्रविद्यमानयोरिति। एष कुविद्यमानयोः
र्थः। एष कुपदाभावे संभवः स्यादत उक्तं। प्रयुतसिद्धिरक्षयति। आधारेत्यादि स्वमुपकेयन
संस्तुबोधमित्येकं किंतु तृणास्त्रमित्यत आह साधनेति साधनस्य सुखदुःखाभावस्य प्रयोनिधायकं क्रयः
निधायकं त्रासमित्यर्थः। तथा हि अग्निष्टोमे तस्वर्गं भूकामो यज्ञेतेत्यादिना यागस्य स्वर्गादिसंबोधनो
क्तसाधनप्रयोनिधायकं त्रासमित्यर्थः। तथा चोक्तं प्रहृतिवर्तिवृत्तिवर्तिन्येन तत्केन वा। पुंसां चेन्नोपदि
नतं। अत्रास्त्रमन्त्रिधीयते इति शास्त्रं हितं साक्षात् सनत्वादि॥ अंशस्य नामधेयं कुर्वन् अंशं प्राशस्तौ स
जंबुजक्षत्राक्रोचवात्मिकशास्त्रलीलुक्षराइति। सप्तद्वीपाय स्यांसा तथा धरा पृथिवी यावद्वर्तते य
सप्तधराधराः कुलपर्वताः पर्वतमलयादयः नावका जमाचंद्रार्कमिति यावत्। इयं सप्तपदाधीवस्तुनं पदाष्ट
कारिकास्तु दत्ताशंसायां लोटे॥ ॥ गौराष्ट्रदेशोऽखिलराष्ट्रवर्त्यः सदा करोदक्षिणं भूमिनिष्ठः। विराजते
गिरिदसानो यत्रास्ति लोकलभस्तुल्यः॥ ॥ तद्देशजमायतिरेकदंभी सरस्वतीमस्तकमाधमारवाः
रादियत्तैरकाधीवृद्धी कामिनी बालसुखप्रदुत्तमः॥ २॥ माधवाख्ययनां देवस्त्वित्यमिन्नं कश्चिदपि गो
रनिवासिना। तता सप्तपदाष्ट्रसुटीकेयं मितं नापि रा॥ ३॥ ॥ इति श्री माधवसरस्वती विरचिते